Antun Giron

RAZVOJ NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE NA PODRUČJU LIBURNIJE

SADRŽAJ

Popis kratica 39
The Development of the Peoples' Liberation Movement and the Socialist Revolution in the Region of Liburnia 40

Područje tzv. Liburnije nije imalo iste međe u svim etapama svog povijesnog razvoja. Naziv potječe još iz vremena rimske vladavine, kada se provincija Liburnija protezala od rijeke Krke u Dalmaciji do rijeke Raše u istočnoj Istri.[1] Taj naziv za to geografsko područje ostaje u upotrebi i nakon doseljenja slavenskih plemena.[2] Područje pod nazivom Liburnija, koje tada najvjerojatnije obuhvaća današnje sjeverno Hrvatsko primorje do rijeke Raše, spominje se kao sastavni dio rane srednjovjekovne hrvatske države.[3] U kasnijem razdoblju umjesto naziva Liburnija u upotrebi su nazivi pojedinih hrvatskih župa ili pak feudalnih gospoštija koje su nastale u razdoblju razvijenog feudalizma.[4] Početkom XIX. st. u novoj upravnoj podjeli Austrijske Monarhije ponovno je za kratko vrijeme u upotrebi naziv Liburnijska pokrajina, ali samo za geografski prostor od Riječkog do Plominskog zaljeva, s općinama: Kastav, Veprinac, Mošćenice, Lovran i Brseč.[5] U drugoj polovici XIX. st. taj je teritorij kao kotar Volosko—Opatija i kotar Podgrad uključen u pokrajinu Istru, koja nakon reorganizacije državnog ustrojstva ostaje u austrijskom dijelu Dvojne Monarhije. Nakon prvog svjetskog rata pokrajina je Istra, osim istočnog dijela Kastavštine, priključena Kraljevini Italiji.[6] Od 1924. god. nalaze se tadašnje općine: Matulje, Opatija, Mošćenice, Lovran, Klana i Jelšane u sastavu Kvarnerske pokrajine.[7] Upra-

[1] Ferdo Šišić: Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, str. 48.

[2] Nada Klaić: Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb 1972, str. 15.

[3] Isto, str. 16; Trpimir Macan: Povijest hrvatskog naroda, Zagreb 1971, str. 38.

[4] Opisujući prostor između grada Rijeke, planine Učke i mora krajem XVII. st., Valvasor upotrebljava nazive pojedinih župa, ali i naziv Liburnija kao širi geografski pojam. (Zvonimir Sušić: Valvasor o Kastvu i Kastavcima, *Dometi* 7, Rijeka 1970, str. 73—82; Isti, Valvasor o Liburniji (Volosko, Veprinac, sv. Jakov-Opatija, Lovran, Mošćenice), *Dometi* 6, Rijeka 1970, str. 114—123).

[5] Petar Strčić: Prilog političkoj povijesti Kastavšćine od 1813. do 1918. godine, *Kastavski zbornik* 1, Rijeka 1978, str. 40; Bernard Stulli, Istarsko okružje 1825—1860, Rijeka 1984, str. 7—14.

[6] Detaljnije o tome u: Bogdan Krizman: Narodno vijeće SHS i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine. (Građa o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 29. X. do 1. XII. 1918), *Anali Jadranskog instituta JAZU* 1, Zagreb 1956, str. 83—116; Isti: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države, Zagreb 1977, str. 67—120; Ive Mihovilović: Talijanska okupacija Julijske krajine (Dokumenti), *Anali Jadranskog instituta JAZU 1*, Zagreb 1956, str. 117—156; Milan Marjanović: Rijeka na konferenciji mira u Rapallu 1919—1920, *Rijeka-Zbornik*, Zagreb 1953, str. 305—348; Isti: Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914—1917, Zagreb 1960; Božo Milanović: Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga II, Pazin 1973, str. 475—501; Oleg Mandić: Opatija između dva rata, *Liburnijske teme* 3, Opatija 1978, str. 21—29.

[7] Usporedi: Antun Giron: Talijanske vlasti o stanovništvu Kvarnerske pokrajine 1940. i 1942. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 26, Pazin—Rijeka 1983, str. 137—153.

vo za taj dio Istarskog poluotoka koristi se naziv Liburnija u razdoblju NOR-a i socijalističke revolucije.

Utemeljenje i razvoj narodnooslobodilačke borbe na tom području ima brojne značajke karakteristične za NOB Istre, ali i izvjesne posebnosti uvjetovane njegovim povijesnim razvojem i geopolitičkim položajem.

1.

Nakon raspada Austro-Ugarske i perioda talijanske okupacije Istarski je poluotok, na osnovi rapalskog ugovora, postao sastavni dio Kraljevine Italije.[8] Od tada pa sve do druge polovice 1941. god. ekonomske, društvene i političke prilike u Istri razvijaju se u potpunoj ovisnosti o uvjetima i zakonitostima društveno-ekonomskog i političkog života Italije. U okviru tih uvjeta i zakonitosti nisu mogle biti razriješene nacionalne i klasne suprotnosti koje na tlu Istre egzistiraju već polovicom XIX. stoljeća. Naime, tijekom druge polovice XIX. i početkom XX. st. u Istri se vodi borba za osvajanje političke vlasti između talijanskog ili već talijaniziranog gradskog sloja i mase osiromašenog hrvatskog seljaštva.[9] Ta borba za političku vlast, proizašla iz temeljnih klasnih i nacionalnih razlika u istarskom društvu tog vremena, okončana je na štetu hrvatskog seljaštva koje čini većinu istarskog stanovništva. Naime, nakon uključivanja Istre u granice Italije, politička vlast u Istri došla je u ruke talijanske građanske klase koja se njome obilato koristi da bi učvrstila svoju ekonomsku nadmoć. Osiguravši apsolutnu dominaciju talijanska buržoazija provodi nasilnu talijanizaciju hrvatskog stanovništva koja u razdoblju fašističke vladavine dobiva i zakonsku osnovu.[10] Hrvatsko seljaštvo i tanki sloj hrvatske buržoazije, ekonomski potčinjeni i nacionalno obespravljeni, ostaju zato privrženi tradicionalnoj političkoj orijentaciji istarskih narodnjaka. Rješenje svog nezavidnog društveno-ekonomskog položaja i očuvanje svog nacionalnog bića oni ne traže u okvirima Italije, već u sjedinjenju s matičnim narodom, idealizirajući prilike u postojećoj jugoslavenskoj državi. Međutim, antagonizam između talijanske građanske klase i hrvatskog seljaštva nije bio jedina protivurječnost istarskog društva između dvaju ratova. Naime, talijansko ili talijanizirano sta-

---

[8] Vidi bilješku br. 6.

[9] Jaroslav Šidak et al.: Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914, Zagreb 1968, str. 61—63, 112—115, 180—192, 234—237, 255—257, 292—296; Dragovan Šepić: Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907. godine, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zbornik, Zagreb 1969, str. 403—422; B. Milanović, Hrvatski narodni, n.dj.

[10] Na osnovi Kraljevskog dekreta od 28. ožujka 1923. vlasti su mogle zbog »praktičnih razloga« hrvatske i slovenske toponime promijeniti u talijanske. Dekretom od 1. listopada 1923. provedena je talijanizacija škola na osnovi Gentilijeve školske reforme. Dekretom od 31. prosinca 1923. zabranjuje se djeci davati »smiješna« (u praksi se to odnosilo na slavenska) imena. Dekretom od 7. travnja 1927. protegnuta je na Puljsku i Kvarnersku pokrajinu važnost Kraljevskog dekreta »o vraćanju prezimena u talijanski oblik« donesenog 10. siječnja 1926. za područje Južnog Tirola. Na osnovi Kraljevskog dekreta od 26. veljače 1928. urednik novina mogao je biti samo onaj tko je bio član fašističkog sindikata (time je zadan konačni udarac hrvatskom tisku u Istri). Na osnovi Zakona od 8. ožujka 1928. imena koja su »uvredljiva za javni red, narodni i vjerski osjećaj« (to su bila slavenska narodna imena) morala su biti ispravljena i u svim ranijim krsnim ispravama.

novništvo istarskih gradova nije bilo kompaktna društvena grupa. U gradskim središtima, osobito onim s razvijenom industrijom, zaoštravaju se suprotnosti između buržoazije i radništva. No, taj klasni antagonizam ne poprima obilježje nacionalne borbe, jer je dio radništva koji se regrutirao iz pauperiziranog hrvatskog sela bio u pravilu već talijaniziran. Osim toga, pod utjecajem Komunističke stranke Italije (Partito comunista d'Italia) istarsko radništvo traži rješenje svog ekonomskog i društvenog položaja u socijalnoj revoluciji unutar talijanske države, a ne u otcjepljenju od Italije.[11] Dakle, sve zaoštrenije klasne suprotnosti u Istri između dvaju ratova uvjetuju razvoj dviju paralelnih struja suprotstavljenih vladajućoj talijanskoj buržoaziji i uspostavljenom političkom sistemu. Međutim, sve do druge polovice 1941. god. u Istri ne postoji politička snaga koja bi mogla, na osnovi programa prihvatljivog za obje struje, stvoriti jedinstvenu frontu opozicijskih snaga.

Iako su, globalno gledajući, društvene i političke prilike u svim dijelovima Istre bile istovjetne, ipak one na području Liburnije pokazuju izvjesne specifičnosti. Dakako, ni tu između dvaju ratova nema političke snage koja bi bila u stanju formirati jedinstveni opozicijski blok suprostavljen ekonomskom, političkom i nacionalnom pritisku talijanske buržoazije. Međutim, dvije osnovne opozicijske struje — narodnjačka i komunistička — na području Liburnije nisu divergentne u onolikoj mjeri u kolikoj su bile u ostalim dijelovima Istre. Naime, stanovništvo Liburnije u pravilu je hrvatsko, a samo izuzetak čini talijansko stanovništvo u gradovima i nešto Istro-rumunja u selima na obroncima Ćićarije.[12] U gradićima na obali još se

[11] Vjekoslav Bratulić: Međunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri, *Priključenje Istre federalnoj Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943—1968*, Rijeka 1968, str. 11—42; Isti: Razvoj komunističkog pokreta u Istri (1918—1941), *Savez komunista Jugoslavije 1919—1979. Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar*, Rijeka 1980, str. 65—102; Luciano Giuricin, Radnički i komunistički pokret u Rijeci od 1924. do 1941. godine, *Radnički pokret na riječkom području 1918—1941*, Rijeka 1982, str. 59—112.

[12] Prema specijalnoj evidenciji o nacionalnoj pripadnosti stanovništva koju su po naredbi prefekta vodili anagrafski uredi Kvarnerske pokrajine, 1940. god. živjelo je na području liburnijskih općina:
U općini Opatija: 4.542 Slavena (allogeni), 3.290 Talijana, 115 Čehoslovaka, 280 Nijemaca, 120 Mađara, 20 Poljaka, 1 Francuz, 1 Grk te 410 stanovnika s jugoslavenskim državljanstvom;
U općini Lovran: 1.807 Slavena, 2.285 Talijana, 8 Čehoslovaka, 37 Nijemaca, 9 Mađara, 1 Poljak i 60 stanovnika s jugoslavenskim državljanstvom;
U općini Mošćenice: 2.805 Slavena, 170 Talijana, 1 Nijemac i 10 stanovnika s jugoslavenskim državljanstvom;
U općini Matulje: 7.026 Slavena, 1.258 Talijana, 5 državljana SAD, 2 Čehoslovaka, 2 Nijemca, 2 Mađara i 210 stanovnika s jugoslavenskim državljanstvom;
U općini Klana: 1.730 Slavena, 348 Talijana, 2 Čehoslovaka, 5 Nijemaca i 40 stanovnika s jugoslavenskim državljanstvom;
U općini Jelšane: 3.080 Slavena, 149 Talijana, 2 državljana SAD i 15 stanovnika s jugoslavenskim državljanstvom.
Dakle, 20 godina nakon potpisivanja rapalskog ugovora na području tadašnjih šest općina Kvarnerske pokrajine, čiji se teritorij uglavnom poklapa s područjem Liburnije, živjelo je ukupno 29.848 stanovnika od kojih su 21.735 činili Hrvati i Slovenci (allogeni i jugoslavenski državljani), 7.500 Talijani, 127 Čehoslovaci, 325 Nijemci, 131 Mađari, 21 Poljaci, 1 Francuz, 1 Grk i 7 državljana SAD, odnosno 72,82% činili su Hrvati i Slovenci, 25,13% Talijani, 0,43% Čehoslovaci, 1,08% Nijemci, 0,44% Mađari i 0,10% ostali. (Usporedi: A. Giron, Talijanske vlasti, n.dj., str. 141).

tijekom XIX. st. razvio sloj hrvatske buržoazije koja je bila nosilac narodnjačke politike u istočnoj Istri. Taj građanski sloj liberalne orijentacije nije bio tako nepomirljiv protivnik svih aspekata komunističke ideologije kao klerikalno orijentirani narodnjaci u drugim dijelovima Istre.[13] Članstvo PCI na području Liburnije činilo je uglavnom proletarizirano seljaštvo zaposleno u industriji susjedne Rijeke (danas zapadni dio gradskog područja Rijeke) koje, u pravilu, ne napušta selo i ne odvaja se potpuno od svog sitnog posjeda. Pod utjecajem jake narodnjačke tradicije na selu ono nije izgubilo svoj nacionalni identitet, kao što je to bio slučaj s radništvom u gradovima južne i zapadne Istre.[14] Osim toga, mogućnost stalnog kontakta s pograničnim područjem na jugoslavenskom državnom teritoriju: s Kastavštinom, Slovenijom i Sušakom (danas istočni dio gradskog područja Rijeke) gotovo

[13] O neslaganju klerikalno i liberalno orijentiranih narodnjaka s liburnijskog područja vidi: J. Šidak et al.: Povijest hrvatskog naroda, n.dj., str. 187—192.

[14] Nakon sklapanja rimskog ugovora 1924. god., kojim je Rijeka uključena u granice Kraljevine Italije, samostalna Komunistička stranka Rijeke postala je sastavni dio PCI. Gradsko područje Rijeke i Liburnija od tada je područje djelovanja Kvarnerske federacije PCI. Prilikom konstituiranja Kvarnerske federacije Centralni komitet PCI u Općim političkim smjernicama upućenim rukovodstvu Federacije ističe: »(...) Noi abbiamo assegnato alla vostra Federazione anche una parte dell'»hinterland« della città di Fiume, e cioè precisamente una zona abitata da una popolazione di nazionalità non italiana. In questa zona si esercita attivissima la propaganda dei Partiti nazionali Slavi, così come in Fiume città si esercita la propaganda dei gruppi nazionalisti italiani. Ora non vi è dubbio che i Partiti nazionali slavi (e croati) nel fare la propaganda nelle provincie istriane sfruttano dei motivi elementari, riferentisi sia alla situazione economica quanto alle condizioni culturali della popolazione allogena inclusa entro in confini italiani, in modo molto abile e in modo che assicura loro la simpatia e la adesione di una grande parte della popolazione, anche di origine lavoratrice. Dobbiamo lottare contro questi partiti non soltanto facendo una astratta polemica contro il nazionalismo, ma facendo nostre le revendicazioni delle minoranze nazionali allogene in tutto ciò che esse hanno di giustificato. A noi spetterà poi di dare con la nostra propaganda (sfruttando tutti gli episodi della lotta tra i diversi gruppi nazionalisti) la dimostrazione che i diritti delle minoranze nazionali non possono essere validamente tutelati se non viene abbattuto l'attuale ordinamento degli stati spora una base capitalistica e nazionale (...)«. (Mi smo vašoj Federaciji dodijelili i dio zaleđa grada Rijeke, točnije jedno područje na kojem živi stanovništvo koje nije talijansko. Na tom području slavenske nacionalne stranke vrše vrlo jaku propagandu. Istu propagandu vrše talijanske nacionalističke grupacije u gradu Rijeci. Nema sumnje da slovenske (i hrvatske) nacionalne stranke, prilikom širenja propagande u istarskim pokrajinama, vrlo vješto koriste osnovne motive za isticanje ekonomskih i kulturnih uvjeta pod kojima žive stanovnici drugih narodnosti koji se nalaze unutar granica Italije i da stoga, stiču simpatiju i podršku velikog dijela stanovništva uključujući ono koje je radničkog porijekla. Moramo se suprotstaviti tim strankama ne nekom apstraktnom polemikom protiv nacionalizma, već borbom za ostvarenje svih opravdanih zahtjeva inorodnih stanovnika, mi moramo našom propagandom (koristeći sve momente međusobnih sukoba raznih nacionalističkih grupa) dokazati da se prava nacionalnih manjina ne mogu valjano zaštititi bez svrgnuća postojećeg kapitalističkog i nacionalističkog državnog uređenja.) Usporedi: Luciano Giuricin-Mihael Sobolevski: Il Partito comunista di Fiume-Komunistička partija Rijeke 1921—1924. Documenti-građa, Rijeka 1982, str. 230—233. Zbog svog socijalnog programa imala je PCI značajnog utjecaja među radništvom na području Liburnije. Kada je npr. policija otkrila organizaciju PCI u veljači 1941. god., među uhapšenima našlo se i sedam članova PCI s područja Liburnije: dva iz Lovrana, jedan iz Poljana, jedan iz Pobri, dva iz Matulja i jedan iz Opatije (Historijski arhiv Rijeka — dalje: HAR — JU-6, busta 247). U kartoteci riječke policije bilo je registrirano osam članova PCI hrvatske narodnosti iz Lipe (HAR, JU-39, A-8).

je u potpunosti otupio oštricu denacionalizatorske politike talijanskih vlasti.[15] No, ta povezanost s pograničnim područjem Kraljevine Jugoslavije imala je i drugu dimenziju. Kontakti sa seljaštvom, radništvom, pa i članovima KPJ, školovanje djece u Sušaku (istina bogatijeg građanskog sloja) pridonosili su upoznavanju stvarnih društveno-ekonomskih i političkih prilika u Kraljevini Jugoslaviji.[16] To je, dakako, utjecalo na gubitak iluzija o tome, da bi sjedinjenje s postojećom jugoslavenskom državom moglo riješiti sve probleme hrvatskog seljaštva i radništva u Istri. Dakle, povezanost liburnijskog radništva i seljaštva s narodnjačkom tradicijom i liberalna orijentacija narodnjačkog hrvatskog građanskog sloja predstavljali su sponu koja je povezivala paralelne opozicijske struje na području Liburnije. To će, uz postojeće kontakte članova PCI i KPJ i poznavanje prilika unutar Kraljevine Jugoslavije, ubrzati utemeljenje NOP-a, razvoj NOR-a i socijalističke revolucije na području Liburnije.

2.

Organizirani rad na uključivanju Liburnije u NOB naroda Jugoslavije započinje u drugoj polovici 1941. god. usporednim djelovanjem Odbora Osvobodilne fronte Slovenije s područja ilirske Bistrice, Kotarskog komiteta KPH Kastva i Kotarskog komiteta KPH Sušaka. Naime, krajem rujna 1941.

---

[15] Na telegrafski zahtjev Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Italije od 14. veljače 1931. da dade istinit izvještaj o stanju fašističke stranke Kavrnerske pokrajine, prefekt Antonio De Biase šalje 20. veljače povjerljiv izvještaj u kojemu stoji: »(...) La provincia del Carnaro ha una popolazione in grande parte allogena slava e croata e la stessa città di Fiume presenta un agglomerato etnico singolare in cui gli italiani, compresi quelli che in virtù di disposizioni legislative hanno acquistata la nostra cittadinanza, sono, in confronto di tutti gli stranieri qui residenti, in raporto di due terzi ad un terzo... L'opera di penetrazione nel campo allogeno ha dovuto necessariamente essere conta e marcare il passo per non imettere nel partito elementi infedeli e pericolosi... Soltanto in dieci Comuni, sui quattordici appartenenti alla Provincia, esistono fasci di combattimento: non è stato possibile costituirli nei comuni di Apriano, Elsane, Castel Jablaniza e Primano (...).« (Kvarnerska pokrajina ima stanovništvo u većini inorodno slovensko i hrvatsko, a i sam grad Rijeka predstavlja poseban etnički konglomerat u kojem Talijani, uključujući i one koji su na osnovi zakonskih propisa stekli naše državljanstvo, stoje naprama svim strancima koji tu prebivaju u omjeru dvije trećine naprama jedne trećine... Prodor među inorodce je nužno morao biti oprezan i suzdržljiv, da se u stranku ne bi uvukli nevjerni i opasni elementi... Samo u deset općina, od četrnaest koliko ih pripada Pokrajini, postoje organizacije fašističke stranke: nije ih bilo moguće osnovati u općinama Veprinac, Jelšane, Jablanica i Prem). (HAR, JU-6, busta 2215); Agenti iz Lovrana izvještavaju kvesturu u Opatiji 28. veljače 1934. da je don Peršić, župnik iz Mošćenica, prevodio s talijanskog na hrvatski propovijed lovranskog župnika Luigija Gattesea za vjernike koji ne razumiju talijanski jezik. (HAR, kvestura Opatija). O neuspjehu denacionalizatorske politike na području Liburnije svjedoče i već navedeni statistički podaci o nacionalnom sastavu stanovništva na području liburnijskih općina iz 1940. godine. (Vidi: bilješku br. 12). U prosincu 1942. talijanske su vlasti utvrdile da časne sestre iz Poljana poučavaju djecu na hrvatskom jeziku. (HAR, JU-6, busta 2218).

[16] Početkom 1929. god. (11. ožujka) riječka kvestura obavještava vlasti u Opatiji da sušački komunisti imaju utjecaja među đacima Opatije i Lovrana koji pohađaju Sušačku gimnaziju. (HAR, JU-39, I. A-4). Krajem 1931. god. (3. studenog) na opatijskoj su tržnici bile ispisane parole: »Morte a Mussolini« (Smrt Mussoliniju). Policija u Opatiji je izražavala sumnju da su to uradili mladi opatijski »inorodci« koji odlaze u Sušak. (HAR, JU-39, I. A-4).

god. u dijelu Liburnije koji graniči sa slovenskim krasom djelovala je OF Slovenije koja ima povjerenike u Rupi i Lipi.[17] U listopadu se na područje Liburnije vraćaju emigranti, studenti iz Zagreba: Ljubomir Mrakovčić iz Mošćeničke Drage, Branko Laginja iz Matulja i Dušan Mavar iz Mihotića. Na osnovi uputa koje su kao članovi KPH dobili u Zagrebu, oni započinju rad na pokretanju NOB-a u ovom dijelu Istre povezavši se s KK KPH Kastva.[18] Negdje u isto vrijeme KK KPH Sušaka preko svojih veza nastoji pridobiti za NOP istaknute hrvatske građanske političare opatijskog područja.[19]

Krajem listopada 1941. god. kod sela Pobri iznad Opatije održan je sastanak članova KPH i simpatizera NOP-a liburnijskog područja na kojem je istaknuta potreba daljeg okupljanja antifašista oko političke platforme KPJ i nužnost stvaranja organizacija KPH kao preduvjeta za pokretanje oružane borbe.[20] Prvih dana studenog u selu Breza kod Klane održan je sastanak predstavnika OF Slovenije i KPH iz Kastavštine na kojem se razgovaralo o zajedničkom djelovanju na području Liburnije.[21]. Nakon tih sastanaka i dogovora osnovan je Mjesni komitet KPH za Liburniju u kojemu su bili: Ljubomir Mrakovčić (sekretar), Ivan Sinčić, Slavica Jardas, Branko Laginja i Vinko Brozina.[22] Svaki član Mjesnog komiteta dobio je zaduženje da radi na određenom području i da uz to održava veze s višim partijskim rukovodstvima. Ljubomir Mrakovčić je bio zadužen za rad u mjestima: Mošćenice, Mošćenička Draga, Brseč, Kalac, Vela i Mala Učka te za širenje orga-

---

[17] Ivan Brozina Slovan: Razvoj NOB-a na području Ilirske Bistrice 1941. godine, *Prva istarska partizanska četa*, Rijeka 1972, str. 157.

[18] Vinko Antić: Razvoj komunističkog pokreta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri 1941—1943, *Savez komunista Jugoslavije 1919—1979. Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar*, Rijeka 1980, str. 150; Ivan Brozina-Slovan: Put Prve istarske brigade »Vladimir Gortan«, Pula 1959, str. 10.

[19] Dr. Slavko Komar, član KK KPH Sušak u vremenu od jeseni 1941. do jeseni 1942. god., tvrdi da je KK KPH Sušaka posredstvom dr. Zvonimira Richtmana pridobio za suradnju u NOF-u dr. Antu Mandića iz Opatije. (Slavko Komar: Sušačka jesen 1941. *Novi list* br. 284 od 8. prosinca 1981). Međutim, primarni izvori koje je otkrio dr. Ljubo Boban nedvojbeno ukazuju da su i Richtman i Mandić u to vrijeme još uvijek u kontaktu s kraljevskom vladom u izbjeglištvu koju izvještavaju o zbivanjima u zemlji. Neaktivnost kraljevske vlade, politički i vojni uspjesi KPJ i njen nacionalnooslobodilački program utjecat će na približavanje A. Mandića NOP-u. (Ljubo Boban: Veze grupe građanskih političara iz Hrvatskog primorja i Istre s izbjegličkom vladom, *Dometi* 1—2—3, Rijeka 1985, str. 28—30).

[20] Ivan Brozina Slovan navodi da je sastanak kojim je rukovodio Miro Grakalić održan u kolovozu 1941. godine. Međutim, isti autor navodi da je Grakalić na područje Liburnije došao nešto kasnije, tj. istovremeno s Dušanom Mavarom i Brankom Laginjom. Budući da ni autor nije siguran u dataciji, ni u tome tko je sve sudjelovao na sastanku, taj se podatak ne može uzeti kao vjerodostojan, tim više, što ga ne navodi ni jedan drugi autor. (I. Brozina Slovan: Put Prve istarske, n. dj., str. 10—11).

[21] Ivan Brozina-Slovan: Razvoj NOB-a na području Ilirske Bistrice 1941. godine, *Prva istarska partizanska četa*, Rijeka 1972, str. 158. Sastanak s delegatima KP Slovenije posredno spominje i sekretar KK KPH Kastva u svom izvještaju od 12. siječnja 1942. (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske-Zagreb — dalje: AIHRPH — fond OK KPH za Primorje, KP-266/6).

[22] V. Antić: Razvoj komunističkog, n. dj., str. 150. Autor ovaj komitet naziva »Liburnijski komitet« iako primarni izvori ne potvrđuju taj naziv. Naime, Silvo Milenić-Lovro u izvještaju od 12. siječnja 1942. god. navodi da »se tekar vrše pripreme za formiranje M. K.«. (AIHRPH, fond OK KPH za Primorje, KP-266/6). To znači da je rukovodstvo KPH za Liburniju formirano poslije 12. siječnja 1942. kao Mjesni komitet KPH.

nizacije prema središnjoj Istri. Ivan Sinčić je dobio zadatak da radi u Matuljima i da održava veze s KK KPH Kastva. Slavica Jardas je dobila zaduženje za rad među omladinom, a Branko Laginja za rad u mjestima: Pobri, Opatija i Volosko. Vinko Brozina održavao je vezu između OF Slovenije i KK KPH Kastva, a uz to je bio zadužen za rad u mjestima: Rupa, Lipa, Breza, Veli Brgud, Vele Mune i Klana.[23] Tako je MK KPH svojim djelovanjem pokrivao gotovo čitavo područje Liburnije, u čemu su mu već tada pružali pomoć Berto Jurdana, Jakov Brajan i Aleksa Poščić.[24] Koliko je MK KPH za Liburniju objektivno mogao uraditi na pokretanju NOB-a u sjeveroistočnoj Istri i koliko je stvarno u tome uspio, teško je sa sigurnošću utvrditi. Sigurno je, da je uspio osnovati organizacije KPH u Matuljima, Brgudu i Zvoneću.[25] U Rupi, Lipi, Žejanama i Velim Munama djelovali su već tada suradnici NOP-a, među kojima je bilo i članova PCI. Naime, 1942. god. talijanske su vlasti uhapsile i internirale četiri osobe iz Velih Muna zbog sumnje da organizirano djeluju protiv postojećeg poretka.[26] Početkom svibnja riječka kvestura upozorava karabinijersku posadu u Ilirskoj Bistrici da u Lipi aktivno djeluje osam članova PCI.[27] U isto vrijeme komanda karabinijera u Opatiji dobila je obavijest da se grupica ljudi namjerava odmetnuti u šumu nakon likvidacije stražara sabirnog logora u Lovranu.[28] Koliko je na sve to utjecao MK KPH za Liburniju, a koliko aktivisti OF Slovenije nije moguće utvrditi. Može se jedino pretpostaviti da je u sjevernom dijelu Liburnije (u Munama, Žejanama, Rupi i Lipi) i dalje jak utjecaj imala OF Slovenije, a da je osnivanje ćelija KPH u Matuljima, Brgudu, Zvoneću, kao i planirano oslobađanje interniraca iz Kastavštine bio rezultat rada MK KPH za Liburniju. Članovi tog komiteta nastojali su djelovati i među pripadnicima talijanskih oružanih snaga. Za suradnju su pridobili vojnog liječnika dr. Finderlea koji je preko ilegalnih veza slao sanitetski materijal potreban partizanskim jedinicama.[29] Pokušaj uspostavljanja veze s pripadnicima talijanske vojske radi dobivanja oružja završio se potpunim neuspjehom. MK KPH za Liburniju bio je provaljen, a njegovi članovi i dio suradnika NOP-a uhapšen u travnju 1942. godine.[30] Međutim, jednom stvorena osnova NOP-a i čvrste veze s OF Slovenije, KK KPH Kastva i MK KP Rijeke nisu bile prekinute. O tome svjedoči izvještaj Anke Berus, instruktora CK KPH, koja je u svibnju 1942. god. obišla Kastavštinu, Rijeku i Sušak. U svom izvještaju od 14. svibnja 1942. ona obavještava CK KPH: »(...) U selima i okolici Rijeke (Volosko, Lovran itd.) postojala je organizacija, ali je sva pohapšena pred više od mjesec dana. Veze sa selima nisu prekinute (...)«.[31] Upravo preko tih veza MK KP Rijeke, KK KPH Kastva i OK KPH za Hrvatsko primorje nastoje dalje jačati NOP u Istri i doći u kontakt s KP Slovenije radi jedin-

[23] V. Antić: Razvoj komunističkog, n.dj., str. 150.

[24] Isto.

[25] Isto; I. Brozina-Slovan: Put Prve istarske, n. dj., str. 11/12.

[26] Muzej narodne revolucije Rijeka (dalje: MNR), Zbirka F, sig. F 3/44.

[27] Bili su to: Anton Puž, Josip Iskra, Karlo Izetić, Franjo Iskra, Josip Juričić, Marija Puž, Anton Smaila i Ivan Iskra. (HAR, JU-39, A-8).

[28] HAR, PR-3 (Sentenze penali).

[29] Dr. Viktor Finderle bio je oficir talijanske vojske do rujna 1943. godine. Član KPJ je postao u ožujku 1942. godine. (HAR, DO-23, kut. 5).

[30] Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove, Beograd 1952, str. 247.

[31] AIHRPH, fond CK KPH, KP-158.

KNJIŽNICA

stvenog djelovanja na području Istre. CK KPH preko OK KPH za Hrvatsko primorje inzistira na povezivanju s KP Slovenije i na stvaranju Pokrajinskog ili Okružnog komiteta KPJ za Istru i Goricu, ali nigdje nema traga da je takav partijski forum bio zaista i osnovan.[32] Međutim, povezivanje i zajedničke akcije partizanskih snaga 5. operativne zone Hrvatske i slovenskih partizanskih jedinica bilo je nužno realizirati radi što uspješnijeg prenošenja partizanskih akcija na teren Istre. Na tome su inzistirali CK KPH i Glavni štab NOV i PO Hrvatske, jer bi se prenošenjem akcija vojnog karaktera preko rapalske granice postigao golem politički efekt.[33]

Upravo u to vrijeme, tj. u proljeće 1942. god., partizanske jedinice na području 5. operativne zone Hrvatske imaju inicijativu i bilježe značajne uspjehe. Oslobođen je velik teritorij koji se protezao od Ogulina, Brinja, Alana (Senj) i Ledenica (Novi Vinodolski) do rijeke Kupe i do nadomak Delnica. Na anektiranom dijelu Gorskog kotara i Hrvatskog primorja NOB je poprimio obilježje masovnog ustanka. Na području zapadno od željezničke pruge Rijeka—Delnice operirao je novoosnovani 2. primorsko-goranski NOP odred jačine tri bataljona. Drugi bataljon »Vladimir Gortan« 2. odreda, koji operira uz samu rapalsku granicu, dobiva zadatak da prodire i na područje Istre, točnije na područje Liburnije koje je već bilo uključeno u NOP.[34] Naime, premda su članovi MK KPH za Liburniju bili pohapšeni, u sjeveroistočnoj je Istri, osnivanjem ćelija KPH i povezivanjem suradnika NOP-a, bila stvorena solidna osnova za pokretanje NOB-a. U isto vrijeme bili su vrlo aktivni i slovenski partizani na sektoru Ilirske Bistrice, pa je sasvim sigurno stanovništvo Liburnije bilo dobro upoznato s uspjesima partizana u Slovenskom primorju i s njihovim uspjesima na području 5. operativne zone Hrvatske.[35] Naime, preko MK KP Rijeke bile su uspostavljene dobre veze sa selima na području Liburnije te sa središnjom i južnom Istrom gdje su povratnici iz političke emigracije radili na širenju ideja NOP-a.[36] Dakle, vojno-politička situacija u proljeće 1942. god. na području 5. operativne zone Hrvatske, u Slovenskom primorju, Rijeci i Istri, pogotovo na području Liburnije, tako se razvijala da je objektivno bilo moguće prenijeti ne samo ideje NOP-a nego i partizanski rat zapadno od rapalske granice. Bilo je to, dakako, skopčano s brojnim teškoćama jer su talijanske snage i dalje ostale na položajima uz rapalsku granicu, bez obzira na to što je fašistička Italija u sporazumu s kvislinškom NDH 1941. god. pomakla državnu granicu na istok do Delnica i Bakarca.[37]

---

[32] AIHRPH, fond CK KPH, KP-9/179 i KP-9/192; fond OK KPH za Primorje, KP-266/62, KP-266/65 i KP-266/98.

[33] AIHRPH, fond CK KPH, KP-9/158.

[34] Detaljnije o tome u: Vinko Švob-Mahmud Konjhodžić: Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana 1942, Zagreb 1969. Ivica Cuculić: Gorski kotar u narodnooslobodilačkoj borbi 1942—1943, *Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB*, Rijeka 1974, str. 279—382.

[35] I.Brozina-Slovan: Razvoj NOB-a na području Ilirske Bistrice, n. dj., str. 158—161. KK KPH Kastva izvještava da se u Istru i Rijeku upućuje 50 primjeraka partizanske štampe. (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, film 14/681).

[36] V. Antić: Razvoj komunističkog, n. dj., str. 151; Ljubo Drndić: Oružje i sloboda Istre, Zagreb 1978.

[37] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom XII, knjiga 1 (dalje: Zbornik), Beograd 1960, str. 61.

3.

Tijekom lipnja 1942. god. prebacila se grupa slovenskih partizana iz Brkinske čete pod vodstvom Ivana Brozine-Slovana na područje Liburnije. Grupa je organizirala svoj logor u šumi između mjesta Kućeli i Zvoneće pokušavajući uspostaviti kontakt s partijskim rukovodstvima Kastavštine i Rijeke.[38] Povezivanje ove grupe s MK KP Rijeke i preko njega s OK KPH za Hrvatsko primorje nije bilo ostvareno. Vezu Slovanove grupe s OK KPH za Hrvatsko primorje i Štabom 2. primorsko-goranskog NOP odreda trebao je osigurati Moša Albahari, delegat OK KPH za Hrvatsko primorje pri MK KP Rijeke. Međutim, Moša Albahari uhapšen je 7. srpnja u selu Kućeli gdje se u dogovoru s Josipom Brajanom imao sastati sa Slovanom.[39] Nakon hapšenja Albaharija Slovanova grupa od šest boraca premjestila je svoj logor na Lisinu (Učka) održavajući veze sa selima Veli Brgud i Lipa.[40] Grupi su se ubrzo priključila još četiri borca: Stanko Jurdana koji je bio povezan s Albaharijem, Brajanom i Miroslavom Grakalićem, Antonio Mihich, sekretar MK KP Rijeke koji je zbog provale morao napustiti Rijeku, Boris Zdrinščak i Emil Lazarić koji je dezertirao iz talijanske ratne mornarice.[41] Opstanak ove partizanske grupe na sektoru Učke zahtijevao je što hitnije povezivanje s 2. primorsko-goranskim NOP odredom koji bi potpomogao formiranje partizanske jedinice sposobne za akcije na području Istre. Naime, 25. srpnja komanda karabinijera u Opatiji bila je obaviještena o pojavi partizana u neposrednoj blizini Lovrana.[42] Vijest o pojavi partizana na obalnom području Liburnije, ponukala je talijanske vlasti da angažiraju vojne jedinice u pretraživanju šumskog područja iznad Lovrana. Na jednu od tih patrola vjerojatno su naišli partizani iz Slovanove grupe 22. kolovoza, pri čemu je poginuo Anton Mihich.[43] U takvim okolnostima Slovan se odlučio na uspostavljanje veze sa Štabom 2. primorsko-goranskog NOP odreda ne čekajući više posredovanje. Krajem kolovoza on se s još dvojicom partizana iz svoje grupe probio preko rapalske granice do Štaba 2. primorsko-goranskog NOP odreda.[44] Nakon Slovanova dolaska i izvršnih priprema Štab 2. odreda formirao je u blizini Tršća 5. četu 2. bataljona »Vladimir Gortan« 2. primorsko-goranskog NOP odreda. Za komandira Čete postavljen je Anutun Raspor-Španjolac iz Klane, a za komesara August Vivoda-Arsen iz Velog Mluna. U četu su uvrštena još tri borca iz Istre koji su se već nalazili u jedinicama 5. operativne zone Hrvatske: Dušan Jardas iz Matulja, Vlado Juričić iz Pule i Vence Matetić iz Kastva. U četu su uvršteni i borci Slovanove grupe te Josip Matas-Abesinac koji je već ranije bio upućen na politički rad u Istru. Četi su bila dodijeljena dva kurira koji su dobro poznavali područje

---

[38] I. Brozina-Slovan: Put Prve istarske, n. dj., str. 17; Vinko Antić: Nepokorena Istra i put do prve istarske partizanske čete, *Prva istarska partizanska četa*, Rijeka 1972, str. 56.

[39] I. Brozina-Slovan: Put Prve istarske, n. dj., str. 18; Josip Matas; Ustanički dani u Istri i Prva istarska partizanska četa, *Prva istarska partizanska četa*, Rijeka 1972, str. 181.

[40] I. Brozina-Slovan: Put Prve istarske, n. dj., shema 3; MNR, Zbirka F, sig. $F_3/14$ i $F_3/15$.

[41] V. Antić: Nepokorena Istra, n. dj., str. 56—57.

[42] HAR, JU-6, busta 2203.

[43] HAR, JU-39, A-8.

[44] V. Antić: Nepokorena Istra, n. dj., str. 57; Dušan Jardas: Prva istarska partizanska četa na Planiku, *Prva istarska partizanska četa*, Rijeka 1972, str. 193.

uz rapalsku granicu: Albert Petrc-Plovanić i Ivan Logar-Belkić iz Kastavštine.[45] Nakon osnutka četa je prešla rapalsku granicu na Snježniku, prebacila se preko prometnice Rijeka—Trst do Planika, gdje je uspostavila novi logor. Iz baze na Planiku borci prve istarske čete politički su djelovali na području Liburnije, nastojeći se povezati s organizacijom PCI Labina radi zajedničkog rada na širenju NOB-a u Istri. Zahvaljujući djelovanju prve istarske partizanske čete u selima na području Liburnije bili su osnovani NOO-i ili postavljeni povjerenici NOP-a u selima: Brgud, Lipa, Rupa, Rukavac, Poljane, Kućeli, Veprinac, a na području Buzeštine u selima: Brgudac, Brest i Semići.[46] Partijska organizacija 5. čete 2. bataljona »Vladimir Gortan« bila je povezana s OK KPH za Hrvatsko primorje i imala funkciju rukovodstva KPH na području Istre. O tome svjedoče izvještaji sekretara ćelije Josipa Matasa u kojima izvještava o kontaktima s članovima PCI Labinštine i Pule.[47]

Osim političkog rada, četa je kao partizanska jedinica poduzimala i akcije vojne naravi. Prvu je akciju izvršila u noći 27/28. listopada uoči godišnjice fašističkog pohoda na Rim. Bila je to diverzija na pruzi Rijeka—Trst između mjesta Jušići i Rukavac. U toj akciji uništeno je nekoliko vagona, a njemački vojnici koji su prevoženi ovim vlakom imali su znatne gubitke. Sljedećih dana borci čete likvidirali su dva konfidenta i jednog pripadnika fašističke policije.[48] Na te akcije istarskih partizana ubrzo su reagirale talijanske vlasti. Početkom prosinca 23. armijski je korpus angažirao znatne vojne snage za ofenzivu na partizansku jedinicu koja je djelovala na njegovu operativnom području. Nakon zarobljavanja dvojice boraca, talijanske su snage 5. prosinca pronašle i napale logor na Planiku. Međutim, svi preostali borci uspjeli su se izvući iz okruženja i probiti na slovenski teritorij. Dio boraca nastavio je djelovati na sektoru Brkina (Slovenija), dio se prebacio u Gorski kotar, a dio je upućen na rad u pojedina područja Istre: Poreštinu, Buzeštinu, Liburniju i Bujštinu.[49]

Ofenziva talijanskih snaga i raspad prve istarske partizanske čete kao vojne jedinice nisu izazvali krizu i stagnaciju NOP-a na području Liburnije. Veze aktivista NOP-a s OF Slovenije, Kastavštinom, Rijekom, Sušakom i Gorskim kotarom nisu bile prekinute. Kontakti s organizacijom OF u Podgradu rezultirali su osnivanjem prvog NOO-a u Velim Munama tijekom svibnja 1943. godine. U kolovozu partijsko rukovodstvo i rukovodstvo SKOJ-a za Istru upućuju aktiviste za rad sa ženama i omladinom na područje Velih Muna i Žejana, a na području Matulja, Zvoneća i Malih Muna djeluju aktivisti koje je uputio KK KPH Kastva.[50] Stvaranje novih NOO-a, rad na organiziranom uključivanju omladine i žena u NOP, razgranate ilegalne veze s krajevima preko rapalske granice i Rukovodstvom KPH za Istru ukazuju na

[45] Isto; V. Švob — M. Konjhodžić: Drugi odred, n. dj., str. 306—308.

[46] Ivo Kovačić: Građa za historiju NOP-a u Istri u drugoj polovici 1942. godine, *Prva istarska partizanska četa*, Rijeka 1972, str. 136. i 150; V. Antić: Nepokorena Istra, n. dj., str. 141; MNR, Zbirka F, sig. $F_3/5$.

[47] I. Kovačić: Građa za historiju NOP-a, n. dj., str. 127—128; V. Antić: Nepokorena Istra, n. dj., str. 65.

[48] V. Antić: Nepokorena Istra, n. dj., str. 67; Isti: Komunistički pokret, n. dj. str. 160.

[49] Isto; D. Jardas: Prva istarska partizanska, n. dj., str. 195; J. Matas: Ustanički dani, n. dj., str. 189.

[50] MNR, Zbirka F, sig. $F_3/33$, $F_3/38$ i $F_3/44$.

širenje baze NOP-a i njegovo organizacijsko učvršćivanje u selima Liburnije. Što više, hrvatski građanski političari iz gradića na liburnijskoj obali sve se više priklanjaju NOP-u uviđajući da je on jedina realna politička snaga koja se može izboriti za nacionalno oslobođenje istarskih Hrvata.[51] Iako je NOP na području Liburnije i poslije ofenzive talijanskih vojnih snaga bilježio značajne uspjehe, raspad prve istarske partizanske čete nije ostao bez posljedica. Naime, nakon ofenzive snaga 23. armijskog korpusa, Liburnija gubi značaj centra NOP-a Istre, iako u političkom, a kasnije i vojnom pogledu ostaje strateški izuzetno važno područje. Do rujna 1943. god. Liburnija predstavlja sponu između NOP-a Istre i centara NOP-a istočno od rapalske granice. Prekid tih veza izazvao bi izolaciju NOP-a Istre s vrlo teškim posljedicama za njegov dalji razvoj. Raspad prve istarske partizanske čete nije ostao bez posljedica ni za NOP Istre uopće. Naime, razbijanjem čete kao vojne formacije nestala je osnova za izgradnju značajnijih oružanih snaga NOP-a Istre koje bi mogle silom svrgnuti postojeću vlast u vrijeme krize i konačnog sloma talijanskog imperija.

4.

Od kraja 1942. do sredine 1943. god. vojne snage fašističke Italije doživjele su brojne neuspjehe i poraze. Krajem 1942. god. potpuno je razbijena talijanska 8. armija na istočnoj fronti. U isto vrijeme na afričkoj fronti započinje povlačenje talijansko-njemačkih snaga koje završava njihovim potpunim porazom u svibnju 1943. godine. Na jugoslavenskom ratištu, nakon neuspjeha brojnih ofenzivnih operacija na jedinice NOVJ, talijanske su okupacijske snage prisiljene na defenzivu i povlačenje s dijela okupiranog teritorija. Uslijed pretrpljenih gubitaka na svjetskim ratištima i angažiranosti snaga u Jugoslaviji, Italija sredinom 1943. god. nema dovoljno snaga za obranu užeg državnog područja. Osim toga, iscrpljena ratnim naporima ona prolazi kroz tešku ekonomsku i financijsku krizu.[52] Izlaz iz teškoća u koje je zapala država, antifašističke snage Italije i savojska dinastija traže u rušenju fašizma i sklapanju separatnog mira sa snagama antifašističke koalicije. Različitosti u stajalištima prema budućem uređenju talijanske države bile su prepreka povezivanju antifašističkih snaga Italije i savojske dinastije u jedinstveni blok dovoljno snažan da likvidira fašističku diktaturu.[53] Zato se kralj Vittorio Emanuele III. povezuje s disidentima u fašističkoj stranci i uz njihovu pomoć svrgava Mussolinija tek nakon iskrcavanja anglo-američkih snaga na Siciliji.[54] Nova talijanska vlada maršala Pietra Badoglija stupa u pregovore o uvjetima primirja s Anglo-Amerikancima, uvjeravajući u isto vrijeme Treći Reich da će i dalje ostati u ratu na strani sila Osovine. Na unutrašnjepolitičkom planu nova vlada nastoji očuvati mir i red u drža-

---

[51] Vidi bilješku br. 19.

[52] C. L. Sulzberger: Drugi svjetski rat, Zagreb 1971, str. 369—388; Jovan Marjanović et al.: Drugi svetski rat 1939—1945, knjiga 2, Beograd 1973, str. 19, 126—127.

[53] Franco Catalano: Storia del Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia, Milano 1975, str. 18—31; Paolo Spriano: Storia del Partito comunista italiano (La fine del fascismo. Dalla riscossa operaia alla lotta armata), Torino 1975, str. 231—280.

[54] Isto; J. Marjanović et al.: Drugi svetski, n. dj., str. 127—128, 132—133. i 121—124.

vi stavljanjem cjelokupne vlasti u nadležnost vojnim komandantima i postepenim uklanjanjem istaknutih pripadnika fašističke stranke s funkcija u upravi.[55]

Na području Liburnije odluke i uputstva vlade Pietra Badoglia provodi komandant 23. armijskog korpusa general Alberto Fererro. On 26. srpnja izdaje proglas u kojem saopćava da je preuzeo cjelokupnu vlast na području Puljske i Kvarnerske pokrajine i da se teritoriji tih pokrajina proglašavaju ratnim područjem.[56] Nepunih mjesec dana kasnije, tj. 21. kolovoza, umjesto dotadašnjeg prefekta Kvarnerske pokrajine Agostina Podestà bio je za perfekta imenovan Pietro Chiariotti.[57] Istovremeno su snage talijanske 2. armije provodile mjere za povlačenje s okupiranog i anektiranog teritorija Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Te su se snage trebale koncentrirati zapadno od rapalske granice i zajedno s jedinicama 23. korpusa braniti integritet talijanskog državnog teritorija.[58] Međutim, ni nova talijanska vlada ni general Fererro nisu mogli spriječiti koncentraciju njemačkih trupa u rajonu Trsta. Na to je područje Treći Reich uputio 71. pješadijsku diviziju pod izlikom osiguravanja značajnih prometnica, pripremajući u stvari okupaciju talijanskog teritorija u slučaju istupanja Italije iz rata.[59]

U razdoblju krize talijanskog imperija NOP Istre zabilježio je značajne uspjehe u organizacijskom pogledu i na političkom planu. Osnutkom posebnog rukovodstva KPH i rukovodstva SKOJ-a u razdoblju od travnja do srpnja, formiranjem Okružnog NOO-a kao središnjeg političkog organa NOP-a i začetka nove vlasti u kolovozu 1943. god. bili su ostvareni svi preduvjeti za revolucionarne promjene na području Istre.[60] Što više, vojne, političke i ekonomske prilike u Italiji uvjetovale su približavanje članova PCI, pa i hrvatskog svećenstva NOP-u u Istri.[61] NOP, kojemu je već ranije pristupilo na-

[55] HAR, JU-6, busta 2222.

[56] Isto.

[57] Isto; Mladen Plovanić: Liburnisti i autonomaši 1943—1944. godine, *Dometi* 3—4—5, Rijeka 1980, str. 54.

[58] Antun Giron: Položaj Rijeke i okolice u vrijeme kapitulacije Italije i nakon nje (srpanj-listopad 1943. godine), *Problemi sjevernog Jadrana* 4, Rijeka 1982, str. 115—121.

[59] Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967, str. 57—66; Vlado Strugar: Jugoslavija 1941—1945, Beograd 1970, str. 174; Radule Butorović: Sušak i Rijeka u NOB, Rijeka 1975, str. 322; Milan Lučić: Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine, Rijeka 1983, str. 65—67.

[60] V. Antić: Razvoj komunističkog, n. dj., str. 163—164. i 168.

[61] Delegat OK KPH za Hrvatsko primorje Silvo Milenić Lovro izvještava iz Istre 28. VIII. 1943. da su »Talijani počeli radikalno provoditi čišćenje svoje Partije od oportunista, kolebljivaca i sektaša te vode borbu za čistoću partijske politike, tj. liniju NOB-e i postavljaju na prvo mjesto mobilizaciju, borbu za mase (...)«. Ljubo Drndić, član Rukovodstva KPH za Istru izvještava 3. rujna: »Drugovi iz KP Italije su se nekako makli... Pomalo shvaćaju da je linija NOB-e pravilna i moguća (...)«. (V. Antić: Razvoj komunističkog, n. dj., str. 168). Treba, međutim, imati na umu da je u to vrijeme PCI imala novu programsku orijentaciju. Naime, na sastanku u Lionu 3. ožujka 1943. predstavnici PCI (Giorgio Amendola, Giuseppe Dozza), PSI (Giuseppe Saragat) i pokreta »Giustizia e Libertà« (Emilio Lussu) postigli su sporazum o stvaranju nacionalnog jedinstva radi rušenja fašizma, raskida savezništva s nacističkom Njemačkom, sklapanja separatnog mira sa silama antifašističke koalicije i obnavljanja građanse parlamentarne demokracije u Italiji. Taj je cilj prema Programu trebalo ostvariti etapno preko organiziranja štrajkova, zatim oružanih partizanskih akcija koje će prerasti u općenarodni ustanak. (Paolo

rodnjački orijentirano seljaštvo, dio hrvatskih građanskih političara i radništvo koje je sačuvalo nacionalnu svijest, postao je značajna politička snaga na području Istre u trenutku kada je talijanska državna vlast bila u krizi. Događaji koji su uslijedili nakon objave primirja 8. rujna 1943. nisu, dakle, bili stihijski pokret masa, nego su bili rezultat organiziranog djelovanja KPJ na području Istre. Međutim, nedostatak oružanih snaga koje bi primjenom sile srušile postojeću talijansku državnu vlast i uspostavile organe revolucionarne vlasti bio je jedan od ozbiljnih nedostataka NOP-a Istre. Taj je nedostatak došao do izražaja upravo na obalnom području Liburnije u vrijeme sloma Italije.

Nakon objave o sklapanju primirja, stanovništvo liburnijskih sela je uspjelo doći do oružja. Žitelji Muna zatražili su preko veza oružje iz Račje Vasi i Podgrada. Dobivenim oružjem, jednim mitraljezom i nekoliko bomba, napali su karabinijersku kasarnu u Velim Munama i razoružali posadu.[62] Istovremeno su stanovnici Velog i Malog Brguda, Zaluka, Brešca i Ružića napali i razoružali talijansku posadu u Mučićima.[63] Stanovnici Rupe i sela uz cestu Rijeka—Trst došli su do oružja razoružavanjem talijanskih vojnika koji su se iz Hrvatskog primorja i Gorskog kotara prebacivali u Italiju.[64] Na području Kastavštine pristupilo se formiranju partizanskih jedinica u koje su se svrstavali stanovnici od Matulja do Rukavca. Na području Mune—Žejane zaustavljena je 11. rujna talijanska motorizirana kolona. Zaplijenjenim kamionima prebacila se grupa boraca do Šapjana gdje je nakon pregovora dobila od talijanske posade dva kamiona oružja i municije.[65] Zaplijenjenim i dobivenim oružjem opremljene su dvije čete od 60 boraca koje su nakon osnutka 1. istarske brigade »Vladimir Gortan« uključene u sastav njezina 1. bataljona.[66]

Nakon razoružavanja vojnih i karabinijerskih posada i stvaranja partizanskih snaga, vlast na području Liburnije preuzeli su NOO-i ili partizanske komande mjesta. Međutim, na obalnom pojasu od Voloskog do Lovrana talijanski državni organi su još uvijek držali vlast u svojim rukama. Prefekt Kvarnerske pokrajine Chiariotti imenovao je 12. rujna za zamjenika upravnog povjerenika prefekta u Opatiji generala Fabia Martorellija, koji je istog dana objavio da će okončati razdoblje dezorijentacije uspostavljanjem reda i mira.[67] Suradnici NOP-a u gradovima na obalnom području Liburnije nisu raspolagali oružanom silom koja bi bila u stanju razoružati vojne i

---

Alatri: L'antifascismo italiano, knjiga 2, Firenze 1961, str. 463—466). Odmah nakon svrgavanja Mussolinija, u Milanu, a zatim i u Rimu, stvaraju antifašističke stranke Italije »Nacionalnu frontu« (Fronte Nazionale) koja traži raskid saveza s Njemačkom, sklapanje primirja i formiranje vlade sastavljene od predstavnika svih antifašističkih stranaka. (F. Catalano: Storia del Comitato, n. dj., str. 38—41). U izvještaju Vlade Juričića od 15. VI. 1943. navodi se, da je 108 hrvatskih svećenika iz Istre održalo sastanak na kojem su zaključili da će svim snagama pomoći NOB Poticaj za održavanje sastanka je navodno došao od don Nika Moscatella iz Rima. (AIHRPH, fond Oblasnog komiteta KPH za Istru, KP-286/6).

[62] MNR, Zbirka F, sig. $F_3/33$, $F_3/44$, $F_3/48$.

[63] Isto.

[64] Izjava Vinka Surine iz Rupe. Izvornik u posjedu autora.

[65] MNR, Zbirka F, sig. $F_3/33$, $F_3/44$ $F_3/48$; I. Brozina Slovan: Put Prve istarske, n. dj., str. 32.

[66] Prva istarska brigada »Vladimir Gortan« formirana je na osnovi Naredbe br. 2 Operativnog štaba za Istru od 24. IX. 1943. (Zbornik, V, 19, str. 456—457).

[67] HAR, JU-6, busta 366.

karabinijerske posade te snage financijske straže u Voloskom, Opatiji i Lovranu. Zato su već sljedećeg dana, najvjerojatnije na inicijativu Ante Mandića, započeti pregovori između komandanta partizanske Komande mjesta Opatija Karla Viraga i zamjenika povjerenika prefekta o predaji vlasti. Međutim, general Martorelli nije bio spreman predati vlast, jer je procijenio da partizanska Komanda mjesta ne raspolaže vojnim snagama. No, kada je oko 13 sati u Opatiju ušla grupa partizana koja je kamionima prebačena iz Matulja, Martorelli je bio prinuđen na popuštanje.[68] Nakon konzultacija s vojnom komandom i komandom karabinijera u Rijeci, pristao je na kompromisno rješenje koje su prihvatili i predstavnici partizanske Komande mjesta, svjesni da malobrojnim i neiskusnim partizanskim snagama ne mogu likvidirati talijanske vojne i karabinijerske snage. Sporazumom koji je potpisan istog dana utvrđeno je da će partizanske snage zajedno s talijanskim održavati mir i red na području od Opatije do Lovrana. Na osnovi sporazuma uveden je policijski sat, zabranjeno je točenje alkoholnih pića i neovlasno posjedovanje oružja. O postignutom sporazumu izdan je dvojezični proglas u kojem je prvenstvo dato tekstu na hrvatskom jeziku.[69]

Provođenje sporazuma osiguravale su patrole sastavljene od partizanskih snaga Komande mjesta i karabinijera. Međutim, sporazum o izvjesnom obliku dvovlašća između partizanske Komande mjesta i talijanskih vlasti nije bio duga vijeka. Već sljedećeg dana Opatiju su zaposjele njemačke snage, koje su zatim nastavile nastupati prema Rijeci.[70] Te su snage bile preslabe za uspostavljanje vlasti na čitavom području Liburnije. One su uspjele u svojim rukama držati samo gradiće na obali. Njihov pokušaj da iz Opatije i Matulja prodru preko Učke prema krasu odbile su snage 3. istarske brigade.[71] Bio je to samo uvod u teške borbe s njemačkim oklopnim jedinicama početkom listopada 1943. godine.

5.

Nepuna dva tjedna nakon sloma Italije Istra se oslobodila vlastitim snagama. Njemačka 71. divizija držala je u svojim rukama Trst, Pulu, Vodnjan i uski obalni pojas na liburnijskom području. Osnovane su istarske partizanske jedinice pod komandom Štaba Istarsko-slovenskog partizanskog odreda a zatim Operativnog štaba za Istru.[72] Vlast na oslobođenom teritoriju preuzele su partizanske komande mjesta ili NOO-i, a krajem rujna ZAVNOH

[68] Isto; HAR, JU-6, busta 2222. Vjerojatno sudjelovanje Ante Mandića u pregovorima s Martorellijem proizlazi iz njegova pisma upućenog 14. rujna Zvonimiru Richtmanu. (Vinko Antić, Položaj Rijeke od kapitulacije Italije do drugog zasjedanja AVNOJ-a, *Jadranski zbornik* 7, Rijeka—Pula 1969, str. 10). O sudjelovanju Mandića u tim događajima svjedoči i izvještaj opunomoćenog ministra NDH Davida Sinčića o događajima na liburnijskoj obali od 8. do 14. rujna 1943. ministru vanjskih poslova NDH Mili Budaku. (AIHRPH, fond NDH, kut. 237).

[69] HAR, JU-6, busta 366; AIHRPH, fond NDH, kut. 237.

[70] Isto.

[71] Zbornik, V, 20, str. 129.

[72] Štab Hrvatsko-Slovenskog odreda za Istru osnovan je 14. rujna 1943. (Lj. Drndić; Oružje i sloboda, n. dj., str. 332; AIHRPH, fond OK KPH za Primorje, KP-271/654a). Operativni štab za Istru formiran je između 18. i 20. rujna 1943. (M. Lučić: Narodnooslobodilački rat, n. dj., str. 86).

i Privremeni pokrajinski NOO za Istru donose odluke o sjedinjenju Istre s domovinom Hrvatskom u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji.[73]

Takav razvoj vojnih i političkih prilika u Istri ugrožavao je položaj njemačkih snaga u svjevernoj Italiji i na Balkanskom poluotoku. U težnji da ovlada slobodnim teritorijem Istre i tako poveže svoje snage u sjevernoj Italiji sa snagama na Balkanskom poluotoku, pripremana je u štabu Erwina Rommela operacija pod nazivom »Istrien« (Istra).[74]. Planom operacije predviđeno je da se potpuno unište istarske partizanske jedinice i uspostavi čvrsta veza sa snagama njemačkog komandanta Jugoistoka. Radi značenja Istre i održavanja veza među njemačkim snagama, Hitler je odlučio da prostor od Gorice do Sušaka uključi u njemačku operativnu zonu pod nazivom »Jadransko primorje«.[75]

Nakon obavljenih priprema jake njemačke oklopne jedinice krenule su u napad 2. listopada 1943. potiskujući istarske brigade prema masivu Učke.[76] Pokušaj slabijih njemačkih snaga da 4. listopada prodru na područje liburnijskog krasa odbijen je kod prekopa na cesti Vodice—Mune. Sljedećeg dana te su njemačke snage dobile pojačanje i prodrle u Žejane i Mune. Istarske partizanske jedinice povukle su se s ceste u šumu, a zatim napale njemačku kolonu na izlasku iz Muna i na cesti Mune—Podgrad.[77] Međutim, slabe i neiskusne istarske partizanske jedinice nisu mogle spriječiti njemačke snage da zaposjednu strateške točke uz cestu Rijeka—Trst. Zaposjedanjem dijela Liburnije uz prometnice Rijeka—Trst i razbijanjem Sušačko-kastavskog partizanskog odreda u rajonu Matulja, njemačke su snage onemogućile izvlačenje istarskih jedinica prema Kastavštini, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, gdje je još uvijek postojao slobodni teritorij.[78]

U listopadskoj ofenzivi 1943. god. njemačke su snage postigle vojnički uspjeh. Razbile su još neučvršćene i neiskusne istarske partizanske jedinice, ali nisu uspjele likvidirati NOP u Istri. Partijsko rukovodstvo i Operativni štab za Istru odlučili su se nakon ofenzive na osnivanje manjih partizanskih četa koje će u borbama stjecati ratno iskustvo i postati jezgro krupnijih jedinica NOVH. Prva takva jedinica pod nazivom 1. istarska partizanska četa osnovana je na području Liburnije početkom studenog 1943. godine. Komandir te čete bio je Ivan Brozina-Slovan, a politički komesar Svetozar Vučinić. Sektor političkog i borbenog djelovanja čete bio je prostor: Klana—Zabiče—

[73] Vinko Antić: Uključivanje Istre u NOP Hrvatske i priključenje domovini, *Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943—1968*, Rijeka 1968, str. 80—84; Isti: Oslobođenje Istre i pazinska odluka o sjedinjenju s domovinom, Rijeka 1978; Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1943. (dalje: ZAVNOH), Zagreb 1964, str. 397; Ferdo Čulinović: Državnopravno značenje odluka o priključenju Istre Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji, *Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943—1968*, Rijeka 1968, str. 99—114.

[74] M. Lučić: Narodnoslobodilački rat, n. dj., str. 117—128.

[75] Karl Stuhlpfarrer: Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland« 1943—1945, *Publikationen des Österreichichen Instituts für Zeitgeschichte und des Instituts für Zeitgeschichte der Universität Wien*, Wien 1969, str. 58—145; Bolletino ufficiale della provincia del Carnaro, NO. 1, Ottobre 1943-Febbrario 1944, Fiume 1944-XXII.

[76] M. Lučić: Narodnooslobodilački rat, n. dj., str. 133—141.

[77] Zbornik, V, 20, str. 129; MNR, Zbirka F, sing. $F_3/44$.

[78] M. Lučić: Narodnooslobodilački rat, n. dj., str. 141—158.

—Ilirska Bistrica—Starad—Mune—Žejane—Škrapna—Permani—Breza.[79] Prve akcije na cesti Rijeka—Trst ta je četa izvršila 5. i 7. studenog, a već 16. i 17. studenog zabilježene su dvije nove uspjele akcije. U prvoj je iz zasjede napadnuta njemačka patrola na cesti Rijeka—Trst, a u drugoj je razoružano 12 pripadnika financijske straže u Klani.[80] Od tada pa do kraja 1943. god. 1. istarska partizanska četa izvršila je 17 uspješnih akcija na cesti i pruzi Rijeka—Trst kod Pasjaka, Šapjana, Jelšana, Starada, Dolenja i Klane.[81] U svojoj Naredbi br. 12 od 2. siječnja 1944. Operativni štab za Istru pohvalio je 1. istarsku partizansku četu ističući je za primjer ostalim istarskim partizanskim jedinicama.[82]

Osim 1. istarske partizanske čete operirale su na području Liburnije još: 1. kastavska četa »Ivan Matešić-Cetina«, 7. istarska partizanska četa (Kraška) i 9. istarska partizanska četa (Lovranska).[83] Iako je svaka od tih četa imala zasebno operacijsko područje, ipak su one ponekad zajednički planirale i izvodile akcije. Težište njihove aktivnosti bile su prometnice koje preko Liburnije povezuju Rijeku i Trst, Rijeku i Ljubljanu te Rijeku i Pulu. Dio ceste i željezničke pruge Rijeka—Trst na potezu Matulje—Permani napadala je 1. kastavska četa, dio prometnica Rijeka—Trst i Rijeka—Ljubljana na potezu Permani—Ilirska Bistrica napadala je 1. istarska partizanska četa, a dio od Rakitovca do Kozine 7. istarska partizanska četa.[84] Ceste koje povezuju Rijeku i Trst preko Učke te cestu Rijeka—Pula duž obalnog područja Liburnije napadala je 9. istarska partizanska četa.[85] Međutim, ona nije napadala samo njemačke patrole i vozila na cestama, već je vršila akcije i u naseljenim mjestima. Tako je početkom prosinca 1943. god. razoružala karabinijersku posadu u Ičićima, sredinom prosinca upala je u Opatiju i bombama zapalila dva njemačka kamiona, a početkom siječnja 1944. god. prodrla je u Volosko gdje je uništila njemački automobil i ubila četiri oficira.[86]

Operativni štab za Istru očito je pridavao veliku važnost liburnijskom području. Od ukupno 13 partizanskih četa formiranih do kraja 1943. god., on je četiri čete, dakle, trećinu svojih snaga usmjerio na područje sjeveroistočne Istre. Istu pažnju liburnijskom području i prometnicama koje preko njega povezuju Rijeku s Trstom i Ljubljanom, Operativni štab za Istru posvećivao je i nakon formiranja krupnijih partizanskih jedinica. Liburnija je ostala operativno područje 4. istarskog partizanskog bataljona u čiji su sastav ušle: 1. i 9. istarska te 1. kastavska četa.[87] Taj je bataljon na dan

---

[79] Zbornik, V, 22, str. 82—84; Istra i Slovensko primorje, n. dj., str. 312.

[80] Zbornik, V, 22, str. 83; Vinko Šepić: Istarske partizanske čete, *Novi list* br. 279/1983.

[81] Zbornik, V, 22, str. 83; Zbornik, V, 23, str. 139—144.

[82] Zbornik, V. 23, str. 16; I. Brozina-Slovan: Put Prve istarske, n. dj., str. 42.

[83] Čete su formirane u razdoblju od studenoga do prosinca 1943. godine. (Zbornik, V, 22, str. 82—94; Istra i Slovensko primorje, n. dj., str. 312; V. Šepić: Istarske partizanske čete, *Novi list* br. 290—294/1983. i 296/1983). Ponovno su formirane 9. četa (Lovranska) i Kastavska četa kao 14. partizanska četa nakon osnutka 4. istarskog partizanskog bataljona. (Zbornik, V, 23, str. 210—211; Zbornik, V, 24, str. 196—206). Lijevo skretanje nove 9. čete bilo je često predmet kritike rukovodstava NOP-a kotara Lovran. (Historijski arhiv Pazin — dalje: HAP — fond Oblasni NOO za Istru).

[84] V. Šepić: Istarske partizanske čete, *Novi list* br. 290—294/1983. i 296/1983.

[85] Isto; Istra i Slovensko primorje, n. dj., str. 312.

[86] Zbornik, V, 22, str. 83; Zbornik, V, 23, str. 139—144; Zbornik, V, 24, str. 199.

[87] Naredba Operativnog štaba za Istru datirana je s 14. I. 1944, a sam čin osnutka izvršen je 18. I. 1944. (Zbornik, V, 23, str. 210—211; Zbornik V, 24. str. 205.

osnutka izvršio svoju prvu akciju na pruzi Rijeka—Trst između Jurdana i Šapjana. U borbi koja je trajala oko jedan sat njemačke su snage pretrpjele gubitke od 14 mrtvih i 29 ranjenih vojnika.[88] Samo četiri dana kasnije Bataljon je izvršio dvije uzastopne akcije: jednu na dionici pruge Šapjane—Jurdani, a drugu na cesti između Permana i Šapjana.[89] Pritisak istarskih partizanskih snaga na strateški važne prometnice Rijeka—Trst, Rijeka—Ljubljana i Rijeka—Pula uznemirio je komandu operativne zone »Jadransko primorje«. Zato je ona u razdoblju od 1. do 20. veljače 1944. sa snagama od oko 600 vojnika pokušala uništiti partizanske jedinice koje su ometale promet cestama i prugama na području Liburnije.[90] Ofenziva tih njemačkih snaga nije imala osobitog vojničkog uspjeha. Naime, dok su njemačke jedinice krstarile prostorom oko Velih i Malih Muna tražeći partizanske snage, 4. se bataljon prebacio na slovenski teritorij i izvršio napad na njemačku posadu u Jelšanama.[91] Budući da nisu ostvarile očekivani vojni uspjeh, osim što su 21. veljače iznenadile jedan samostalni partizanski vod u logoru kraj Muna,[92] njemačke su snage započele s represalijama nad civilnim stanovništvom. Jedan njemački bataljon opkolio je 8. veljače Vele Mune, Male Mune i Žejane, a zatim upao u sela i pohapsio 118 muškaraca u dobi od 18 do 50 godina.[93]

Za poduzimanje ofenzivnih operacija na obalnom području Liburnije komanda operativne zone »Jadransko primorje« nije imala dovoljno snaga. Naime, njemačke jedinice koje su osiguravale štab admirala Jadrana Joachima Lietzmana bile su preslabe za bilo kakve akcije.[94] Budući da za kontrolu obalnog područja od Voloskog do Mošćeničke Drage nije raspolagala vlastitim snagama, njemačka komanda je na to područje dovela grupaciju od oko 300 četnika pod komandom kapetana Dušana Đakovića i vojvode Dobroslava Jevđevića.[95] Nakon dolaska te četničke grupacije u Opatiju i Lovran, njemačka komanda dobila je mogućnost za poduzimanje tzv. akcija čišćenja. Početkom ožujka njemačke su snage upale u selo Poljane iznad Opatije uhapsile 22 mu-

[88] Zbornik, V, 24, str. 200.
[89] Isto, str. 204—205.
[90] Isto, str. 454—459.
[91] Isto, str. 459.
[92] Isto, str. 205; MNR, Zbirka F, sig. $F_3/44$. Prepad na vod u logoru kod Muna nije imao većih posljedica. Krajem veljače taj je vod ušao u sastav 15. istarske partizanske čete koja je operirala na prostoru: Mune—Žejane—Brgud. (Zbornik, V, 24, str. 454—459).
[93] U Velim Munama je uhapšeno 38, u Malim Munama 12, a u Žejanama 68 muškaraca. (Dražen Vlahov: Okružni narodnooslobodilački odbor za Buzet, *Buzetski zbornik* 1, Pula 1976, str. 596; Zbornik, V, 24, str. 196—206; MNR, Zbirka F, sig. $F_3/44$ i $F_3/48$).
[94] Njemački admiral Jadrana smjestio je svoj štab u Voloskom 26. I. 1944. (Jovan Vasiljević: Sukobi nemačkih i partizanskih brodova na Jadranu 1943—1945, *Pomorski zbornik* 1, Zadar 1963, str. 33—34. U to vrijeme raspolagao je samo s 280 vojnika i mornara. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).
[95] Branko Latas navodi da je njemačka komanda dovela iz Italije oko 180 četnika. (Branko Latas: Četnici iz Like u službi Nemaca na području Hrvatskog primorja i u Italiji (1943—1944. godine), *Vojnoistorijski glasnik* 1, Beograd 1979, str. 204—205). Međutim, kada navodi broj četnika u pojedinim postajama na području Liburnije, isti autor navodi brojku 254. (B. Latas, Četnici iz Like u službi Nemaca, n. dj., str. 208). U izvještaju od 12. II. 1944. KNOO Lovrana navodi da je u Opatiju došlo 180, a u Lovran 250 četnika. (AIHRPH, fond Oblasni NOO za Istru, kut. 139). Krajem travnja 1945. god. Jevđevićev »Primorski korpus«, koji je iz Liburnije prešao na teritorij Slovenije, broji 500 četnika. (Antun Giron: Riječka bitka, Rijeka 1985, str. 57).

škarca i 23 omladinke, a tri muškarca strijeljale.[96] Tijekom istog mjeseca grupe njemačkih vojnika i četnika upadale su u sela Lovranštine i hapsile sve one za koje su sumnjale da surađuju s NOP-om.[97] Tijekom travnja bio je uspostavljen fašistički garnizon u Mošćeničkoj Dragi i garnizon karabinijera u Mošćenicama.[98] Uspostavljanjem tih garnizona i dovođenjem četničkih snaga komanda operativne zone »Jadransko primorje« osigurala je prometnicu Rijeka—Pula, ali nije uspjela suzbiti širenje NOP-a i jačanje partizanskih jedinica na području Liburnije. Naime, dok je ona nastojala učvrstiti svoje pozicije na obalnom dijelu Liburnije, na području liburnijskog krasa osnovan je 2. udarni bataljon Operativnog štaba za Istru.[99] Tijekom veljače i ožujka ta je udarna istarska partizanska jedinica izvršila brojne uspješne akcije na prometnicama Rijeka—Trst kod Lipe, Rupe, Šapjana, Pasjaka i Starada.[100] Krajem ožujka 1944. god. njemačke su snage ponovno prokrstarile terenom liburnijskog krasa u nastojanju da unište baze NOP-a. U rano jutro 21. ožujka opkolile su, a zatim opljačkale selo Zvoneće i uhapsile 50 muškaraca. Prilikom pljačke i hapšenja ubijena su dva seljana. Samo četiri dana kasnije upale su u sela Vele i Male Mune, opljačkale sve do čega su mogle doći, a prilikom povlačenja uhapsile su i odvele petoricu ljudi.[101]

Represivne mjere koje su njemačke snage provodile na području Liburnije nisu bitno utjecale na opredjeljenje stanovništva za NOB i jačanje partizanskih jedinica koje su se razvile do te mjere da je bilo moguće pristupiti osnivanju operativnih jedinica. Pripreme su bile izvršene do kraja ožujka, pa su 1. travnja na Učki ponovno bili osnovani: 1. istarska brigada »Vladimir Gortan« i 1. partizanski odred Učka. U njihov sastav ušli su 1. i 2. udarni bataljon, 2. i 3. istarski partizanski bataljon te 15. istarska partizanska četa osnovana na području Muna.[102]

Tijekom travnja 1. istarska brigada »Vladimir Gortan« i 1. odred Učka izveli su brojne akcije na prometnicama Rijeka—Trst. Te istarske jedinice nisu više napadale slabije njemačke snage samo iz zasjeda, nego su izvodile složene vojne operacije kojima su ugrozile njemačke i fašističke garnizone u Šapjanama i Rupi.[103] Njemačke, fašističke i karabinijerske posade uz pomoć četničkih snaga nisu više bile u stanju kontrolirati prometnice i teritorij Liburnije, a svaki njihov pokušaj da izlaskom iz garnizona uspostave kontrolu nad terenom bio je osuđen na neuspjeh. Tako je 11. travnja 2. udarni bataljon 1. brigade natjerao na povlačenje kolonu od 200 njemačkih vojnika koja je krenula u pljačku sela Mune i Žejane.[104] Samo nekoliko dana kasnije, tj. 15. travnja, izvršile su jedinice 1. istarske brigade i 1. odreda »Učka« istovremeni napad na garnizone u Mučićima, Šapjanama, Rupi, Jurdanima i na željezničku prugu Rijeka—Trst. U toj operaciji bila su uništena dva vlaka i 21 vagon, a njemačke i fašističke snage izgubile su 80 vojnika.[105]

---

[96] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.
[97] Isto.
[98] Isto.
[99] Zbornik, V, 24, str. 454—459; Zbornik, V, 25, str. 160—162.
[100] Zbornik, V, 26, str. 39—43. i 163—164.
[101] HAP, fond Oblasni NOO za Istru; MNR, Zbirka F, sig. $F_3/44$.
[102] Zbornik, V, 26, str. 115—160.
[103] Isto, str. 449—451.
[104] Isto, str. 451.
[105] Isto, str. 452—453; Zbornik, V, 27, str. 292.

Prva istarska brigada »Vladimir Gortan« i 1. odred »Učka« svojim su operacijama ozbiljno ugrozile prometnice Rijeka—Trst i uspostavile kontrolu nad područjem sjeveroistočne Istre, pa su sela Liburnije u kojima nisu bile stacionirane njemačke, fašističke ili karabinijerske snage faktički bila slobodno područje. Uspostavljena kontrola nad liburnijiskim područjem omogućavala je sigurnu vezu Istre s Kastavštinom, a preko nje s Hrvatskim primorjem i Gorskim kotarom. Istovremeno je zbog nesigurnih prometnica Rijeka—Trst bila ugrožena veza njemačkih snaga stacioniranih u Hrvatskom primorju i Lici sa snagama u sjevernoj Italiji. Osim toga slobodni teritorij na liburnijskom krasu osiguravao je istarskim jedinicama prebacivanje na slobodni teritorij Gorskog kotara ili Sloveniju u slučaju da njemačka komanda ponovno pokuša izvršiti operaciju opkoljavanja istarskih partizanskih snaga sličnu onoj iz listopada 1943. godine. Time je faktički bio anuliran vojni uspjeh njemačkih jedinica postignut u operaciji »Istrien«.[106] Pitanje kontrole nad područjem Liburnije, posebno onim njezinim dijelom na kojemu se nalazila strateški važna raskrsnica prometnica Rijeka—Trst—Ljubljana, postalo je tako sredinom 1944. god. pitanje od ogromne važnosti, ne samo za NOB na području Liburnije nego i za NOB Istre u cjelini. To je uočio Operativni štab za Istru, pa je zato na tom području i držao svoje najjače snage: brigadu »Vladimir Gortan« i 1. odred »Učka«. Ubrzo je važnost liburnijskog područja uočila i njemačka komanda pa se tijekom travnja pripremala za odlučujuću ofenzivu na istarske jedinice koje su kontrolirale teritorij Liburnije.

Vojna komanda operativne zone »Jadransko primorje« počela je ostvarivati svoju zamisao 25. travnja 1944. Toga su dana dijelovi 237. pješadijske divizije i 10. SS-policijskog puka iz Rijeke, Pazina, Buzeta i Trsta krenuli prema Ćićariji. Jednom kolonom od 1000 vojnika njemačke snage iz Pazina i Boruta nadirale su prema Učki i Brestu. Drugom motoriziranom kolonom od 30 kamiona one su istog dana prodrle u sela Brgudac, Račju Vas i Vodice. Istovremeno su blokirale prometnice sjeverno od Velog Brguda i Veprinca, a iz Opatije nastupale prema Učki. Do 27. travnja njemačke su snage izvršile potpunu blokadu sektora oko Učke, i to cestama: Vela Učka, Vranje, Brest, Brgudac, Lanišće, Rašpor, Vodice, Mune, Žejane, Veli Brgud, Škrapna, Rukavac, Vedež, Veprinac. Prozrjevši namjeru njemačke komande, Operativni štab za Istru već je ranije sa sektora Učke i liburnijskog krasa izvukao glavninu snaga i prebacio je sjeverno od pruge Rijeka—Trst na prostor Klana——Kastav—Ilirska Bistraca. Njemačke su jedinice uzalud prokrstarile Lisinom, Planikom i krasom, jer istarskih jedinica na tom području više nije bilo. Pokušaj njemačkih snaga da zatvaranjem pravca Matulje—Mučići—Ilirska Bistrica onemoguće izvlačenje istarskih partizanskih jedinica uslijedilo je prekasno.[107] Shvativši da im je plan okruženja istarskih jedinica propao, njemačke su snage primijenile taktiku odmazde, zastrašivanja stanovništva i uništavanja čitavih sela koja su bila oslonac istarskih partizanskih jedinica. Već 27. travnja njemačke snage upale su u selo Žejane i strijeljale petoricu stanovnika, a sljedećeg dana uhapsile su 21 stanovnika Velog Brguda.[108]

---

[106] Vidi bilješku br. 78.

[107] Zbornik, V, 27, str. 291—293; V. Strugar: Jugoslavija 1941—1945, n. dj., str. 234; Danilo Ribarić: Borbeni put 43. istarske divizije, Zagreb 1969, str. 119.

[108] MNR, Zbirka F, sig. F_3/48; AIHRPH, fond KNOO Buja i Opatije, kut. 142.

Istog su dana dijelovi 1. brigade s položaja iznad sela Lipe zasuli minobacačkom vatrom jednu njemačku kolonu na prolazu kroz Rupu nanijevši joj gubitke od nekoliko mrtvih i ranjenih vojnika.[109] Za odmazdu njemačke su jedinice 30. travnja izvršile masakr stanovništva u selu Lipi. Predvođene fašistima i karabinijerima iz garnizona u Rupi njemačke su snage tog dana upale u selo, opljačkale pokretnu imovinu, čitavo selo spalile, a oko 250. stanovnika, uglavnom žena, djece i staraca, zatvorile u kuću na kraju sela i pobile mitraljeskim rafalima i ručnim bombama.[110] U razdoblju od 1. do 5. svibnja njemačke su jedinice pljačkale, palile sela na obroncima Učke, hapsile i odvodile stanovništvo na prisilni rad ili u zatvore. U svega pet dana spaljeno je 96 stambenih zgrada, 272 gospodarske zgrade, uhapšeno 36, strijeljano 37 ljudi, opljačkano 470 ovaca, 64 goveda, 90 svinja, 27 magaraca i mula te dva konja, a stanovništvo sela Vela Učka raseljeno je.[111] Tijekom 5. svibnja njemačke jedinice ponovno su vršile teror nad stanovništvom Ćićarije. Iz sela Vele Mune prisilno su iselile sve stanovnike. Istog dana spalile su 94 kuće i gospodarske zgrade u Žejanama, opljačkale pokretnu imovinu, a stanovnike potjerale iz sela. Sljedećeg su dana u Žejanama uništile svo poljoprivredno oruđe kako bi onemogućile egzistenciju stanovnicima koji bi se, nakon njihova povlačenja, vratili u spaljeno selo.[112]

Ubojstvima, devastacijom čitavih sela, iseljavanjem stanovništva, pljačkanjem i uništavanjem sredstava za život i rad njemačke su snage dovele NOP na području Liburnije u težak položaj. Postupci njemačkih vojnika u Lipi i drugim selima zaista su zastrašujuće djelovali.[113] Međutim, bio je to samo jedan od momenata koji nije u najvećoj mjeri utjecao na dalji razvoj NOB-a u Liburniji. Mnogo je teže NOB pogodilo odvođenje stanovništva u internaciju i logore, strijeljanja i masovna ubojstva. Samo u prvih pet mjeseci 1944. god. bilo je strijeljano, ubijeno ili odvedeno u internaciju i logore preko 500 ljudi. U isto vrijeme raseljena su ili pak spaljena čitava sela. Iz Velih Muna, Žejana i Vele Učke stanovništvo je prisilno iseljeno, sela Lipa i Lisac nakon 30. travnja više nisu postojala, spaljen je velik broj kuća, gospodarskih zgrada i poljoprivredno oruđe, materijalna su dobra opljačkana, a u Rupi i Šapjanama bile su stacionirane jake njemačke, fašističke i karabinijerske snage. Teškoće u koje je bio doveden NOB nakon njemačke ofenzive odnose se prvenstveno na objektivne prilike u koje je bilo dovedeno liburnijsko područje na kojemu je praktički onemogućena egzistencija stanovništva i drastično smanjen njegov broj. Upravo to je objektivno sužavalo bazu NOB-a, umanjilo mogućnosti opskrbe partizanskih jedinica, a time i njihovo zadržavanje na tom prostoru. Iako su nakon ofenzive uvjeti za boravak istarskih jedinica na području Liburnije bili izuzetno nepovoljni zbog teškoća u njihovu smještaju i prehrani, Operativni štab za Istru nije dopustio da taj strateški važan prostor ostane pod kontrolom njemačkih snaga.

---

[109] Zbornik, V, 27, str. 293. Sudionici zbivanja tvrde da je minobacačka vatra na njemačku kolonu, koja je prolazila kroz Rupu, otvorena 30. IV. 1944. (Izjava Vinka Surine, n. dj).

[110] Opširnije o tome u: Antun Giron: Zločin u Lipi, *Liburnijske teme* 3, Opatija 1978, str. 75—83.

[111] Zbornik, V, 27, str. 295; HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

[112] MNR, Zbirka F, sig. $F_3/44$ i $F_3/48$.

[113] KNOO Kastva izvještava 12. V. 1944. da sela: Lipa, Lisac i Škalnica u općini Klana nakon njemačke ofenzive više ne postoje. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

Zato u razdoblju od lipnja do srpnja 1944. god. on na taj prostor upućuje novoformiranu 2. istarsku brigadu.[114] Krajem lipnja ta je brigada vodila brojne borbe s njemačkim snagama kod Jelšana i Ilirske Bistrice te na dijelu pruge Šapjane—Mučići.[115] U vrijeme održavanja prve oblasne konferencije AFŽ-a za Istru krajem srpnja 1944. god. istarske su brigade zabilježile dva značajna uspjeha. Dijelovi 1. brigade u žestokom su okršaju likvidirali fašistički garnizon u Mošćeničkoj Dragi, a jednoj četi 2. brigade stacioniranoj na sektoru Muna predala se čitava talijanska posada garnizona u Staradu.[116] Nakon tih uspjeha 2. je brigada upućena u središnju Istru, a 1. brigada preuzimlje kontrolu liburnijskog područja. Od 10. do 16. kolovoza 1944. jedinice 1. brigade »Vladimir Gortan« izvršile su uspješne napade na njemačke snage kod Muna i na dionici pruge Rijeka—Trst kod Šapjana.[117] Aktivnost istarskih brigada od lipnja do kolovoza 1944. god. prinudila je njemačku komandu na poduzimanje nove ofenzive u Istri.[118] Međutim, ni ovaj put njemačke snage nisu uspjele opkoliti i uništiti istarske brigade koje se preko pruge Rijeka — —Trst povlače na slobodni teritorij kotara Čabar. Nakon izvlačenja glavnine istarskih partizanskih snaga, u Čabru je osnovana 3. istarska brigada, koja je istog dana ušla u sastav novoformirane 43. istarske divizije.[119]

U ofenzivi poduzetoj krajem kolovoza njemačke snage ponovo primjenjuju iste metode kao i u ranijim ofenzivama: pale sela, hapse i iseljavaju stanovništvo. To im ipak ne osigurava potpunu kontrolu liburnijskog područja. Naime, brigade 43. divizije, stacionirane na sektoru Čabra i Brkina, često prelaze na teren Liburnije i iznenada napadaju garnizone i željezničku prugu Rijeka—Ljubljana. Sredinom rujna 2. je brigada izvršila napad na garnizon u Klani, a u listopadu, podijeljena u manje grupe, ponovno operira na području Liburnije.[120] Zbog toga njemačke snage iz garnizona u Rupi, Šapjanama i Mučićima organiziraju jake patrole koje krstare prometnicama, upadaju u sela, pljačkaju i hapse ili pak strijeljaju stanovništvo.[121]

Krajem 1944. god. njemačka Vrhovna komanda pojačava snage 97. planinskog korpusa u Istri plašeći se iskrcavanja anglo-američkih jedinica. Mogućnost djelovanja krupnih jedinica NOVH na području Istre postaje sve teža i opasnija, pa je stoga 43. istarska divizija prebačena u Gorski kotar gdje, nakon odlaska 13. divizije, preuzimlje obranu slobodnog teritorija. Na području Istre ostaju i djeluju samo manje snage Operativnog sektora za Istru.[122] Kraška četa Operativnog sektora za Istru upućena je na sektor Ćićarije i Učke sa zadatkom da uznemirava njemačke snage na području Liburnije.[123]

---

[114] Druga brigada formirana je na osnovi naredbe Operativnog štaba za Istru od 1. VI. 1944, a sam čin osnutka izvršen je 12. VI. 1944. (Božo Jakovljević: 2. istarska brigada, Rijeka 1978, str. 23).

[115] Isto, str. 24; D. Ribarić: Borbeni put 43, n. dj., str. 141.

[116] D. Ribarić: Borbeni put 43, n. dj., str. 139. i 143.

[117] Isto, str. 140.

[118] Isto, str. 143.

[119] Isto, str. 181; B. Jakovljević: 2. istarska, n. dj., str. 25.

[120] D. Ribarić: Borbeni put 43, n. dj., str. 183; B. Jakovljević: 2. istarska, n. dj., str. 26.

[121] AIHRPH, fond KNOO Buja i Opatije, kut. 142; D. Ribarić: Borbeni put 43, n. dj., str. 216—217.

[122] D. Ribarić: Borbeni put 43, n. dj., str. 143.

[123] Isto, str. 216—217.

6.

Obnavljanje istarskih partizanskih jedinica nakon ofenzive njemačkih snaga u listopadu 1943. god. i njihovo izrastanje u operativne jedinice NOVH bilo je rezultat oživljavanja NOP-a i njegova prerastanja u narodnooslobodilački rat i socijalističku revoluciju. Taj proces bio je rezultat sređivanja i učvršćivanja KPH u Istri nakon partijskog savjetovanja i Oblasne konferencije KPH za Istru u prosincu 1943. godine.[124]

Proces jačanja KPH i njenog utjecaja na području Liburnije prate opća kretanja u Istri, iako Liburnija ni u teritorijalno-partijskom ni u teritorijalno-upravnom pogledu nije predstavljala jedinstvenu cjelinu. Naime, nakon listopadske ofenzive 1943. god. na dijelu Liburnije djelovao je KK Kastva koji je do početka 1944. god. još uvijek bio u nadležnosti OK KPH za Hrvatsko primorje.[125] Početkom studenog 1943. god. osnovan je KK KPH Lovrana koji je bio u nadležnosti rukovodstva KPH za Istru, ali područje njegova djelovanja još uvijek nije bilo precizno utvrđeno.[126] Tek početkom 1944. god. nakon osnutka Oblasnog komiteta KPH za Istru i Hrvatsko primorje precizno je utvrđeno područje nadležnosti pojedinih okružnih i kotarskih komiteta KPH. Na osnovi tada utvrđene teritorijalno-partijske podjele Istre, Liburnija je spadala u nadležnost OK KPH za Buzet.[127] Taj okružni komitet trebao je biti nadležan kotarskim komitetima: Kastav, Lovran, Kras, Buzet, Motovun, koji su već bili formirani, i kotaru Buje, na kojem je tek trebalo formirati kotarsko partijsko rukovodstvo. Razgraničenje nadležnosti između KK KPH Kastva i KK KPH Lovrana izvršeno je tek u drugoj polovici veljače 1944. godine. Od tada je KK KPH Lovrana bio nadležni partijski organ za općine: Mošćenice, Veprinac i Lovran, a KK KPH Kastva za općine: Kastav, Klana, Matulje i Opatija.[128] Takva teritorijalno-partijska podjela nadležnosti na području Liburnije bila je kratkotrajna. Početkom ožujka 1944. god. osnovan je poseban KK KPH Opatije koji je od KK KPH Kastva preuzeo nadležnost nad općinama: Opatija i Jurdani.[129] U travnju je nadležnost

---

[124] Mario Mikolić: NOP Istre (jesen 1943-jesen 1944. godine), *Pazinski memorijal* 6, Pazin 1977. str. 68—70.

[125] Kotar Kastav vodi se kao sastavni dio okruga Hrvatsko primojre sve do polovice siječnja 1944. godine. (Petar Strčić: Zapisnici sjednice Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Hrvatsko primorje 1943—1945. godine, Rijeka 1975, str. 94). U svom izvještaju iz Istre, datiranom 4. I. 1944, Marko Belinić navodi kotar Kastav kao sastavni dio oblasti Istra. (Petar Strčić: Izvještaj Marka Belinića o Istri krajem 1943. godine, *Historija* 1, Rijeka 1978, str. 275).

[126] Prema Josipu Kusturinu KK KPH Lovrana osnovan je 9. XI. 1944. u selu Andreti. (Josip Kusturin: O ulozi Komunističke partije Hrvatske u NOB-u na opatijskom području, *Liburnijske teme* 3, Opatija 1978, str. 109). M. Belinić u već navedenom izvještaju iz Istre ne navodi taj kotarski komitet. (P. Strčić: Izvještaj Marka Belinića, n. dj., str. 275). M. Belinić je boravio u Istri svega tri do četiri dana, slabo je poznavao Istru, izvještaj sadrži brojne i uočljive greške, pa se na njega ne može sa sigurnošću oslanjati.

[127] M. Mikolić: NOP Istre, n. dj., str. 71.

[128] U izvještaju KNOO-a Lovrana od 21. II. 1944. navodi se da su na mitinzima u općinama: Veprinac, Lovran i Mošćenice govorili sekretar KK KPH i sekretar KK SKOJ-a, a KNOO Kastva 25. II. 1944. izvještava o političkim prilikama u općinama: Kastav, Klana, Matulje i Opatija. (HAR, fond Oblasni NOO za Istru).

[129] KK KPH Opatije osnovan u selu Kućeli. (J. Kusturin: O ulozi komunističke partije Hrvatske, n. dj., str. 111). U izvještaju ONOO-u Buzet od 12. III. 1944. KNOO Kastva izvještava da će općinu Matulje podijeliti na tri općine: Matulje, Jurdani i Brgud. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

KK KPH Opatije proširena na općine Matulje i Mune.[130] Od tada na području Liburnije djeluju kotarski komiteti KPH Lovrana i Opatije, a u nadležnosti KK KPH Kastva ostalo je samo nekoliko sela koja su i dalje bila u nadležnosti općine Klana. Sva tri kotarska komiteta bila su u nadležnosti OK KPH Buzeta do formiranja okruga Rijeka u razbdolju od lipnja do srpnja 1944. godine.[131]

Osnovni zadaci kotarskih partijskih rukovodstava bili su u tom razdoblju organizacijsko i brojčano jačanje KPH, suzbijanje neprijateljske propagande o likvidaciji NOP-a u Istri tijekom listopadske ofenzive, mobilizacija boraca za novoosnovane istarske partizanske čete, rad na organiziranom uključivanju omladine i žena u NOB te stvaranje organa nove narodne vlasti. Dakako, prvenstveni zadatak bio je brojčano i organizacijsko jačanje KPH. Naime, formiranjem kotarskih komiteta na području Liburnije krajem 1943. i početkom 1944. god. tek su bile ostvarene pretpostavke brojčanog rasta i organizacijskog učvršćivanja Partije. Zbog malog broja članova, faktički su svi oni morali biti uključeni u kotarska partijska rukovodstva, pa je terenske organizacije KPH trebalo tek stvarati.[132] Tu su osnovnu zadaću kotarska partijska rukovodstva Liburnije ostvarila do sredine 1944. godine.

ORGANIZACIJSKA STRUKTURA I BROJNO STANJE KPH OKRUGA RIJEKA U RAZDOBLJU OD LIPNJA DO SRPNJA 1944. GODINE[133]

Kotarskih komiteta	Čl.	Općinskih komiteta	Čl.	Ćelija	Čl.	Simpatizerskih grupa	Čl.
3	15	2	10	16	119	19	61

Neprijateljska propaganda o uništenju partizanskih snaga i likvidaciji NOP-a suzbijala se tiskom NOP-a koji je redovito stizao na područje Liburnije. Međutim, mnogo je djelotvornija bila usmena propaganda djelatnost i aktivnost suradnika NOP-a u mjestima gdje su bili stacionirani neprijateljski garnizoni. Tijekom siječnja 1944. god. održavali su članovi KK KPH Lovrana masovne sastanke u selima: Grabrova, Obrš, Visoče, Lovranska Draga, Zagrad, Plehuti i Poljane, na kojima su stanovništvu objašnjavali ciljeve NOB-a, namjere njemačkog okupatora, stajališta Badoglijeve vlade, tumačili odluke II. zasjedanja AVNOJ-a i upoznavali ga s uspjesima novoosnovanih istarskih partizanskih jedinica.[134] U gradićima na obalnom području, gdje su bile sta-

[130] Iz izvještaja KNOO-a Kastva od 12. V. 1944. općina Matulje se vezuje za KNOO Opatije. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru). Budući da se u toku ofenzive nije vršila reorganizacija, očito je da je bila izvršena do početka njemačke ofenzive, tj. do 25. IV. 1944. U spisima ONOO-a Rijeke navodi se da kotar Opatija obuhvaća općine: Volosko, Jurdani, Matulje i Mune. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru). Vjerojatno se radilo o namjeri koja zbog posljedica njemačke ofenzive nije bila realizirana.

[131] Galiano Labinjan-Dražen Vlahov: Izvještaj Oblasnog komiteta KPH za Istru 1944—1945, *Pazinski memorijal* 13, Pazin 1984, str. 479. i 486.

[132] Isto, str. 465.

[133] Isto, str. 507.

[134] Na tim je skupovima sudjelovalo oko 300 ljudi. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

cionirane njemačke i kvislinške snage, grupe suradnika NOP-a rasturale su letke i lijepile plakate koje su umnožavale istarske partizanske tiskare.[135] Početkom ožujka u selima Bregi i Zvoneće održani su masovni skupovi u povodu Dana žena. U isto vrijeme suradnici NOP-a s područja općine Klana prekinuli su telefonske linije između Lipe i Škalnice.[136] Sve te akcije i uspjesi istarskih partizanskih četa bili su najbolji dokaz da NOP u Istri nije likvidiran i da je tvrdnja njemačkog okupatora o uništenju istarskih partizanskih snaga neosnovana.

Iako je, zbog nacionalnog sastava stanovništva, NOP na području Liburnije imao izraženu nacionalnooslobodilačku komponentu, hrvatske i srpske nacionalističke snage nisu na ovom prostoru mogle naći uporišta. Naime, na području Liburnije ustaše su već od ranije smatrani hrvatskim fašistima, a fašistička ideologija i metode za liburnijsko stanovništvo nisu bili prihvatljivi.[137] Četnička grupacija na području Opatije i Lovrana otvoreno je surađivala s njemačkim okupacijskim snagama, pa, uza sva nastojanja, nije među stanovnicima Liburnije mogla naći sljedbenike za svoj politički program.[138] Veće teškoće KPH je imala s pridobivanjem talijanskog stanovništva za NOP, iako je talijansko stanovništvo iz gradova u prvo vrijeme pokazivalo simpatije za NOB i njezin program borbe protiv fašizma i njemačke okupacije.[139] Međutim, pod utjecajem Odbora na nacionalno oslobođenje Italije (Comitato di liberazione nazionale), koji na području Opatije vrlo aktivno djeluje sredinom 1944. god., ono se opredjeljuje za program koalicije antifašističkih stranaka Italije.[140] Iako CLN nije uspijevao osigurati podršku šireg

---

[135] Prema izvještaju KNOO-a Kastva od 25. II. 1944. te su akcije izvršene u Opatiji. Osim toga, na području općine paljeni su krijesovi u povodu 26. obljetnice Crvene armije. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[136] Izvještaj KNOO-a Kastva od 12. III. 1944. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[137] Opunomoćeni ministar NDH David Sinčić u svom izvještaju ministru vanjskih poslova NDH Mili Budaku o prilikama na liburnijskoj obali u rujnu 1943. god. piše: »(...) Molili su me, da poduzmem sve moguće, da u Istru ne dođu odmah ustaške postrojbe, jer je među narodom pukao glas, da su ustaše hrvatski fašisti (...)«. (AIHRPH, fond NDH, kut. 237)

[138] Obavještajac upućen na liburnijsko područje izvještava Dražu Mihailovića: »(...) Ne vodi se ni malo računa o tome da je narod u Istri i Primorju vrlo naklonjen Jugoslaviji i želi nju. Ali ne trpi nikakvu suradnju sa okupatorom. Zato ovakav rad služi samo komunističkoj propagandi, a simpatije naroda za naš pokret ćemo izgubiti, odnosno već smo izgubili (...)«. (B. Latas: Četnici iz Like u službi Nemaca, n. dj., str. 208).

[139] O tome izvještava KNOO Lovrana 12. II. 1944. za područje Lovrana, a KNOO Kastva za talijansko stanovništvo Opatije 12. III. 1944. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[140] Antifašističke stranke Italije: PCI, PSI i pokret GL stvaraju program borbe protiv fašizma, raskida saveza s Njemačkom, sklapanja separatnog mira sa silama antifašističke koalicije i obnovi građanske parlamentarne demokracije u Italiji još početkom 1943. godine. Već na sastanku u Lionu 3. III. 1943. one iznose i svoje stajalište prema nacionalnom pitanju i pitanju granica Italije: »(...) Il Partito comunista d'Italia, Il partito socialista italiano, il movimento 'Giustizia e Libertà' affermano la volontà di pace, di amicizia e di rispetto dell'indipedenza nazionale dei popoli: allo stesso modo l'Italia deve esigere il rispetto delle sue sovranità e dell'integrità del suo territorio nazionale (...)«. (Komunistička stranka Italije, Talijanska socijalistička stranka, pokret 'Pravda i sloboda' potvrđuju da žele mir, prijateljstvo i poštivanje nacionalne nezavisnosti narodâ: na isti način Italija traži poštivanje svog suvereniteta i integriteta svog nacionalnog teritorija). (P. Alatri: L'antifascismo italiano, n. dj., str. 465—466). Odmah nakon pada Mussolinija Grupa

kruga pristaša, odvajanje talijanskog gradskog stanovništva od NOP-a imalo je negativne posljedice za stvaranje jedinstvene fronte svih antifašističkih snaga. Privlačenje talijanskog stanovništva u NOP ostao je zato trajni zadatak rukovodstava i organizacija KPH na području Liburnije.

Aktivnost KPH na mobilizaciji novih boraca u istarske partizanske jedinice davala je vrlo dobre rezultate. Do kraja veljače stupilo je s područja općine Matulje u partizanske jedinice 50 dobrovoljaca, iz općine Klana 75, a iz općine Opatija šest.[141] U kotaru Lovran, prema izvještaju KNOO-a, mobilizacija je bila provedena samo djelomično. Međutim, do pred kraj 1944. god. s područja kotara stupila su u jedinice NOVH 243 dobrovoljca, tj. u jedinice su stupili svi sposobni vojni obveznici od 16—45 godina.[142]

Velik broj novomobiliziranih boraca, u prvom redu omladinaca, nije mogao ostati bez utjecaja na brojčano jačanje i organizacijsko učvršćivanje masovne omladinske antifašističke organizacije. Naime, zbog mobilizacije muškaraca prevladavala je u organizacijama USAOH-a ženska omladina, a njezino angažiranje u USAOH-u sužavalo je osnovu stvaranja masovnog i organizacijski učvršćenog AFŽ-a. To je, dakako, bio jedan od problema koji su također morale rješavati organizacije i rukovodstva KPH.

Organizacijska struktura SKOJ-a i masovnih antifašističkih organizacija omladine i žena usklađivala se s postojećom teritorijalno-partijskom podjelom terena. Kotarski komitet SKOJ-a Lovrana osnovan je odmah nakon osnutka KK KPH u studenom 1943. god., a Kotarski komitet SKOJ-a Opatije nakon osnutka KK KPH Opatije u ožujku 1944. godine.[143] Do srpnja 1944. god. bili su formirani kotarski odbori USAOH-a za kotare Kastav i Lovran, a Kotarski odbor USAOH-a Opatije formiran je u prvoj polovici kolovoza iste godine.[144]

Organizacija antifašističke fronte žena, s izuzetkom kotara Kastav, organizacijski se dosta sporo razvijala, iako su žene i ženska omladina bili aktivni u rukovodstvima i organizacijama KPH, SKOJ-a i USAOH-a. U veljači 1944. god. na području kotara Lovran bilo je samo 14 žena organiziranih u

---

za obnovu Liberalne stranke, Demokršćanska stranka, Stranka akcije, Socijalistička stranka i Komunistička stranka stvaraju Nacionalnu frontu akcije (Il Fronte Nazionale d'Azione) koja ostaje na principima programa donesenog u Lionu. Poslije sklapanja primirja 8. IX. 1943. i njemačke okupacije, te iste stranke osnivaju Odbor nacionalnog oslobođenja (Comitato di Liberazione Nazionale) koji ima zadaću da pokrene borbu protiv njemačke okupacije i Mussolinijeve Socijalne Republike radi oslobođenja Italije. Pri tom CLN zauzima stajalište da rapalska granica ne podliježe reviziji, tj. ostaje pri stajalištu da treba poštivati integritet talijanskog državnog teritorija. (F. Catalano: Storia del Comitato, n. dj., str. 29—41, 58—60, 68—69, 197—199; Dragovan Šepić: Talijanski antifašisti u emigraciji i pitanje Julijske krajine, *Pazinski memorijal* 9, Pazin 1979, str. 234). Na području Istre pristaše programa CLN-a nazivaju »badoljanci«, a njihov odbor u Opatiji sačinjavali su: Gaetano Bressan, prof. Prebanda, Marini i dr. Koporčić. (Dodatak političko-obavještajnom izvještaju iz srpnja 1944. godine, fotokopija u posjedu autora).

[141] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

[142] Do početka studenog bilo je iz općine Lovran mobilizirano 112, iz općine Mošćenice 82, a iz općine Brseč 49 boraca. (AIHRPH, fond Okružni NOO Rijeke, kut. 138).

[143] J. Kusturin: O ulozi Komunističke partije Hrvatske, n. dj., str. 111; G. Labinjan-D. Vlahov: Izvještaj Oblasnog, n. dj., str. 508.

[144] J. Kusturin: O ulozi Komunističke partije Hrvatske, n. dj., str. 111.

seoskim odborima AFŽ-a.[145] Zbog spore izgradnje masovnije organizacije AFŽ-a za rad sa ženama bile su zadužene članice u pojedinim kotarskim komitetima KPH.[146] Pred I. oblasnu konferenciju AFŽ-a za Istru, održanu 23. i 24. srpnja 1944, djelovali su kotarski odbori AFŽ-a Kastva i Opatije, a sredinom kolovoza bio je formiran i Kotarski odbor AFŽ-a Lovrana.[147] Iako do pred kraj srpnja AFŽ na području Liburnije nije bio organizacijski u potpunosti izgrađen, ipak su delegatkinje iz svih triju kotara okruga Rijeka sudjelovale na oblasnoj konferenciji AFŽ-a za Istru, pa je u Oblasni odbor bilo izabrano devet članica AFŽ-a s područja kotara Lovran i Opatija.[148]

ORGANIZACIJSKA STRUKTURA I BROJNO STANJE SKOJ-a, USAOH-a I AFŽ-a OKRUGA RIJEKA U RAZDOBLJU OD LIPNJA DO SRPNJA 1944. GODINE[149]

SKOJ					USAOH					AFŽ					
Kot. kom.	čl.	Opć. kom.	čl.	Aktiva	čl.	Kot. odb.	čl.	Seoskih odb.	čl.	Kot. odb.	čl.	Opć. odb.	čl.	Seoskih odb.	čl.
4	24	6	24	38	178	2	27	75	953	2	14	2	10	99	656

Članstvo USAOH-a i AFŽ-a uglavnom je bilo angažirano u sabirnim akcijama, obradi zemljišta za potrebe partizanskih jedinica, prebacivanju hrane i materijala iz Istre u Gorski kotar, ali i u akcijama u mjestima u kojima su bile stacionirane njemačke i kvislinške snage. U razdoblju od 1. travnja do 1. lipnja članovi USAOH-a općine Voprinac prikupili su u sabirnim akcijama 6.026 lira. U isto je vrijeme prikupljeno 107 kg sjemena i veća količina poljoprivrednog alata za goransko područje.[150] Na teritoriju općine Mošćenice sakupljena je veća količina prehrambenih artikala i nešto odjevnih predmeta, a omladinske radne grupe sadile su krumpir za potrebe NOVH.[151] Tijekom svibnja utrošile su radne grupe u općini Matulje 922 sata na košnju sijena za potrebe NOVH i 600 sati u radu na popravcima kuća koje su bile spaljene u toku ofenzive njemačkih snaga krajem travnja i početkom svibnja 1944. godine.[152] U sabirnoj akciji koja je tijekom lipnja provedena na području kotara Opatija sakupljeno je 10.500 kg namirnica, koje su se koristile za prehranu jedinica i ustanova.[153] U sabirnoj akciji AFŽ-a kotara Opa-

[145] Seoski odbori su postojali u: Lignju, Lovranskoj Dragi i općini Veprinac. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[146] Dina Zlatić: Prva oblasna konferencija AFŽ-a za Istru, *Buzetski zbornik* 1, Pula 1976, str. 19.

[147] U vrijeme održavanja 1. oblasne konferencije AFŽ-a za Istru djelovao je Kotarski odbor AFŽ-a Opatije i Općinski odbor AFŽ-a u Lovranu. (D. Zlatić: Prva oblasna, n. dj., str. 27).

[148] Antun Giron-Mihael Sobolevski: Goranke, Primorke, Istranke u NOB. Izbor iz glasila AFŽ, Rijeka 1978, str. 147.

[149] G. Labinjan-D. Vlahov: Izvještaj Oblasnog, n. dj., str. 507—508.

[150] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

[151] Isto.

[152] AIHRPH, fond KNOO Buja i Opatije, kut. 142.

[153] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

tija, koja je bila provedena uoči održavanja I. oblasne konferencije AFŽ-a za Istru, sakupljeno je 14.000 lira, 25 kg papira za umnožavanje glasila AFŽ-a »Istranka«, jedan radio-prijemnik, velike količine namirnica, kompleta pribora za jelo i nešto odjevnih predmeta.[154] Članice AFŽ-a iz kotara Lovran sakupile su pred oblasnu konferenciju 30 kompleta pribora za jelo za potrebe sudionica konferencije.[155] U studenom 1944. god. članice AFŽ-a iz općina Brseč i Mošćenice dobile su iskuhavanjem mora 48 kg soli koja je nedostajala NOO-ima i jedinicama NOVH.[156] U istom mjesecu bilo je na području kotara Lovran angažirano 140 članova radne grupe na prebacivanju hrane iz kotara Čepić za jedinice 43. istarske divizije u Gorskom kotaru.[157] U listopadu 1944. god. u Opatiji je bila osnovana omladinska udarna grupa koja je do kraja studenog izvršila preko 30 oružanih napada na pripadnike njemačke vojske, fašiste i članove organizacije TODT.[158]

Iako je djelatnost masovnih antifašističkih organizacija omladine i žena imala bez sumnje velik ekonomski značaj za NOB, njihova politička aktivnost nije bila osobito izražena. Akcije opatijske udarne grupe, sudjelovanje omladine i žena u radu organa i organizacija KPH ili u NOO-ima nisu mogle zamijeniti političku aktivnost cjelokupnih masovnih antifašističkih organizacija. Naime, upravo to angažiranje idejno-politički najizgrađenijih članova USAOH-a i AFŽ-a na partijskim zadacima, na radu u SKOJ-u ili organima narodne vlasti sprečavalo ih je u radu s članstvom masovnih antifašističkih organizacija. Zbog toga su one ostale neke vrste pomoćnih organizacija KPH-a, NOO-a i NOVH-a nisu se uspijevale osposobiti za samostalno političko djelovanje.

7.

Teritorijalno-upravna podjela liburnijskog područja odvijala se paralelno s teritorijalno-partijskom organiziranošću, organizacijskom strukturom SKOJ-a i masovnih artifašističkih organizacija. Tako se povezivanje nižih i viših NOO-a u sistem vlasti praktički podudaralo s organizacijskom strukturom Partije i antifašističkih organizacija.

Kotarski NOO Lovrana osnovan je 9. studenog 1943, a njegova nadležnost protezala se od Vedeža do Brseča.[159] Nakon osnutka Oblasnog NOO-a za Istru u siječnju 1944. god., područje Liburnije ušlo je u sastav Okružnog NOO-a za sjevernu Istru (Buzet).[160] U tom su periodu na teritoriju Liburnije djelovala dva kotarska NOO-a: KNOO Lovrana, čija se nadležnost protezala na općine: Veprinac, Lovran i Mošćenice, te KNOO Kastva, čija se nadležnost protezala na općine: Kastav, Klana, Matulje i Opatija.[161] U veljači 1944. god djelovao je na području KNOO-a Lovrana Općinski NOO Veprinca i 15 seo-

[154] D. Zlatić: Prva oblasna, n. dj., str. 27.
[155] Isto.
[156] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.
[157] Isto.
[158] Borbena grupa u Opatiji, *Glas Istre*, br. 30 od 23. I. 1945.
[159] Anton Gašparić: Izgradnja i razvoj narodne vlasti na opatijskom području, *Liburnijske teme* 3, Opatija 1978, str. 125—126; HAP, fond Oblasni NOO za Istru.
[160] D. Vlahov: Okružni narodnooslobodilački odbor za Buzet, n. dj., str. 53; Isti: Okružni NOO za Pazin, *Pazinski memorijal* 6, Pazin 1977, str. 222.
[161] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

skih NOO-a, a na području KNOO-a Kastva općinski NOO-i Kastva i Klane i 35 seoskih NOO-a.[162] Početkom ožujka formiran je Općinski NOO Matulja, a KNOO Kastva izvještava ONOO Buzeta da će izvršiti reorganizaciju na području svoje nadležnosti.[163] Reorganizacija je provedena tijekom travnja. Prema novoj teritorijalno-upravnoj podjeli na području KNOO-a Kastva djelovala su tri općinska NOO-a: Sv. Matej (Viškovo), Zamet i Klana s 29 seoskih NOO-a.[164] Dio nekadašnjeg teritorija KNOO-a Kastva, tj. općine Matulje i Jurdani, pripao je KNOO-u Opatije koji je osnovan 25. ožujka 1944. godine.[165] Na području novoosnovanog KNOO-a Opatije djelovali su tada općinski NOO-i Matulja i Jurdana, 14 seoskih NOO-a, tri akciona odbora u Voloskom i četiri akciona odbora u Opatiji.[166] Na osnovi nove teritorijalno-upravne podjele Istre, trebali su grad Rijeka i kotari: Kastav, Opatija, Lovran, te sela Vele Mune, Male Mune i Žejane, sačinjavati novi okrug Rijeka. Međutim, rad na organiziranju novog okruga otegao se sve do prve polovice srpnja 1944. god. uslijed ofenzive njemačkih snaga kojom je krajem travnja i početkom svibnja bilo obuhvaćeno čitavo liburnijsko područje.[167]

U vrijeme osnutka ONOO-a Rijeke, čime je faktički bila dovršena uspostava novog okruga, na području KNOO-a Lovrana djelovali su općinski NOO-i: Veprinca, Lovrana, i Mošćenica. U općini Veprinac bili su osnovani NOO-i u selima: Veprinac, Jurovići, Puhari, Menderi, Korići, Poljane i Ičići. Na teritoriju Općinskog NOO-a Lovrana djelovali su seoski NOO-i u mjestima: Kožuli, Ika, Liganj, Tuliševica, Lovranska Draga te Gradski NOO u Lovranu. Na području Općinskog NOO-a Mošćenica djelovali su NOO-i u selima: Obrš, Potoki, Grabrova, Kalac, Sv. Jelena, Brseč, Zagorje i Mala Učka.[168] Na području KNOO-a Opatije djelovala su dva općinska NOO-a: Matulja i Jurdana. Na teritoriju Općinskog NOO-a Matulja djelovali su NOO-i u selima: Kućeli, Rukavac, Bregi, Pobri, Varljeni, Frančići, Mihotići, Kuk, Popovići, Matulje, Gradski NOO Opatije i osam rajonskih odbora u Voloskom i Opatiji. Na teritoriju Općinskog NOO-a Jurdani djelovali su seoski NOO-i u mjestima: Jurdani, Jušići, Jurdanići, Bajari, Ružići, Brešca, Brgud, Zaluki, Zvone-

---

[162] Isto.

[163] Isto.

[164] KNOO Opatije osnovan je 25. III. 1944. (A. Gašparić: Izgradnja i razvoj narodne vlasti, n. dj., str. 125—126). Međutim, u prikazu organizacijskog stanja KNOO-a Kastva od 29. III. 1944. još se uvijek navode općine Matulje i Opatija kao sastavni dijelovi kotara. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru). Teritorijalno-upravne promjene izvršene su do 25. IV. 1944, tj. do njemačke ofenzive na područje Liburnije, jer KNOO Kastva 12. V. izrijekom navodi kotar Opatija, a izvještava o posljedicama ofenzive na području općine Klana te o političkim prilikama u novoosnovanim općinama Sv. Matej (Viškovo) i Zamet. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[165] A. Gašparić: Izgradnja i razvoj narodne vlasti, n. dj., str. 125—126; HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

[166] AIHRPH, fond Oblasni NOO za Istru, kut. 139. U nekim se izvorima navodi da kotar Opatija ima četiri općine: Matulje, Jurdani, Volosko i Mune. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru). Vjerojatno je to bila zamišljena podjela koja nije bila provediva nakon uništenja i raseljavanja čitavih sela na Učki i liburnijskom krasu. Zato u dokumentima nigdje nema podataka o organizacijskoj strukturi općina Mune i Volosko.

[167] Antun Giron: Dva zapisnika osnivačkih sastanaka Okružnog NOO-a za Rijeku sredinom 1944. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 21, Rijeka 1977, str. 7—25.

[168] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

ća, Kriva i Škrapna.[169] Na teritoriju općine Klana, koja je pripadala kotaru Kastav, ali koja se jednim svojim dijelom protezala i na liburnijsko područje, djelovala su tada samo tri seoska NOO-a, i to NOO Klane, Škalnice i Breze.[170] Broj seoskih NOO-a na području općina Jurdani i Klana u ranijem je razdoblju bio nešto veći. Međutim, njemačke su snage u ofenzivi na liburnijsko područje krajem travnja i početkom svibnja neka sela potpuno uništile, a neka raselile, pa su na taj način likvidirale i postojeće seoske NOO-e.[171]

ORGANIZACIJSKA STRUKTURA I BROJNO STANJE NOO-a OKRUGA RIJEKA U KOLOVOZU 1944. GODINE[172]

ONOO	Broj odbornika	KNOO	Broj odbornika	Općin. NOO	Broj odbornika	GNOO	Broj odbornika	SNOO	Broj odbornika	Rajon. odbora	Broj odbornika
1	10	3	22	9	57	3[173]	17	74	337	8	32

Tijekom rujna 1944. god. provedena je reorganizacija unutar kotara Lovran i Opatije. Općina Veprinac stavljena je u nadležnost KNOO-a Opatije, a na području kotara Lovran osnovan je novi Općinski NOO Brseča, nadležan seoskim NOO-ima: Brseč, Goluš i sv. Martin.[174] Takva teritorijalno-upravna podjela liburnijskog područja zadržala se sve do oslobođenja 1945. godine. Reorganizacija čitave oblasti Istre, koja je provedena u jesen 1944. god., nije uvjetovala promjene u teritorijalno-upravnoj i teritorijalno-partijskoj podjeli Liburnije.

Osnivanjem NOO-a i njihovim povezivanjem u cjelovit sistem nije bio dvršen rad na stvaranju i organizaciji nove revolucionarne vlasti. Naime, postojeće NOO-e je tek trebalo osposobiti za obavljanje funkcija upravnih i sudskih organa nove države. Izgrađivanje unutrašnjeg ustrojstva NOO-a prema uputstvima ZAVNOH-a bila je naredni zadatak koji je stajao pred kotarskim partijskim rukovodstvima i članovima KPH u novoosnovanim NOO-ima. Međutim, taj je zadatak bilo dosta teško u potpunosti ostvariti iz dva osnovna razloga:

1. Na području Liburnije nije postojao čvrst slobodni teritorij koji bi omogućio NOO-ima legalno djelovati. NOO-i su uglavnom djelovali konspirativno ili pak javno samo u selima udaljenim od neprijateljskih garnizona. Međutim, to njihovo javno djelovanje bilo je često prekidano upadima manjih neprijateljskih grupa ili jačih snaga u vrijeme ofenziva na partizanske jedinice.

[169] AIHRPH, fond KNOO Buja i Opatije, kut. 142.
[170] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.
[171] Djelovali su SNOO-i: Vela Učka, Visoče, Lipa, Breza, Mune, Žejane. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).
[172] AIHRPH, fond Oblasni NOO za Istru, kut. 139.
[173] Osim gradskih NOO-a Lovrana i Opatije s ukupno 9 odbornika, u tabelu je unesen podatak o GNOO-u Rijeke koji je imao 8 članova.
[174] AIHRPH, fond Okružni NOO Rijeke, kut. 138.

2. Liburnija, kao uostalom i čitava Istra, nije raspolagala dovoljnim brojem stručnih kadrova koji bi mogli obavljati određene funkcije u nadležnosti organa uprave i sudstva. Bila je to posljedica dugogodišnjeg diskriminatorskog odnosa talijanskih fašističkih vlasti prema hrvatskom stanovništvu.

To su bili temeljni razlozi zbog kojih se izgrađivanje unutrašnjeg ustrojstva NOO-a provodilo uglavnom u okviru kotarskih NOO-a, ali ni na toj se razini nije uspijevalo u potpunosti uskladiti unutrašnju strukturu organa narodne vlasti s uputstvima ZAVNOH-a.[175] U početnoj fazi pojedini su odbornici dobivali zaduženja za rad na određenom sektoru, dakako, u okviru postojećih mogućnosti i potreba. Krajem veljače 1944. god. bili su, npr., odbornici KNOO-a Lovran zaduženi za: propagandu, gospodarstvo, blagajnu, informativnu i obavještajnu službu te USAOH.[176] Dakle, KNOO je još uvijek djelovao i kao organ vlasti i kao politički organ NOP-a, budući da pojedini sektori njegova rada, kao što su briga o omladinskoj organizaciji i obavljanje obavještajne službe, nisu spadali u nadležnost civilnih organa uprave. U razdoblju od ožujka do travnja 1944. god. osnovani su u kotarskim NOO-ima Lovrana i Opatije upravni i sudski odjeli, a u razdoblju od lipnja do srpnja bili su osnovani: gospodarski, prehrambeni i socijalni odjeli te gospodarske, prehrambene i socijalne komisije.[177] U listopadu su osnovani prosvjetni odjeli u kotarskim i općinskim NOO-ima, a upravni odjeli kotarskih NOO-a započeli su rad na osnivanju Narodnih straža pomoću kojih su svoje odluke mogli provoditi i putem prinude.[178] Osnivanjem kotarskih odbora JNOF-a (Opatije 12. rujna 1944. i Lovrana 14. travnja 1945) kotarski NOO-i Opatije i Lovrana i formalno-pravno postaju isključivo organi civilne vlasti, jer su funkciju političkih organa NOP-a preuzeli odbori JNOF-a.[179] Time je faktički bilo dovršeno stvaranje organa revolucionarne vlasti na području Liburnije, iako unutrašnje ustrojstvo NOO-a još uvijek nije bilo u potpunosti usklađeno s uputstvima ZAVNOH-a o radu organa državne vlasti i o odvajanju upravne od sudske vlasti.[180] To, međutim, ne znači da NOO-i na području Liburnije nisu uspješno obavljali funkcije organa nove revolucionarne vlasti, barem one koje su u vrijeme NOR-a bile najneophodnije. Oni su, naime, obavljali osnovne upravne i sudske poslove iz svoje nadležnosti, organizirali gospodarski život, prehranu stanovništva i partizanskih jedinica, vodili politiku socijalne skrbi i organizirali rad škola s hrvatskim nastavnim jezikom.

Upravni odjeli kotarskih NOO-a provodili su, u suradnji s vojno-pozadinskim vlastima, mobilizaciju vojnih obveznika za NOVH, kontrolirali kretanje, odobravali prijelaze na područje drugih kotara, sprečavali šverc živežnim namirnicama, a pred kraj 1944. god. organizirali su Narodne straže

---

[175] Vidi: Uputstvo za organizaciju i rad Narodno-oslobodilačkih odbora kao organa državne vlasti slobodne Hrvatske u Demoratskoj Federativnoj Jugoslaviji, *ZAVNOH 1944/II*, str. 341—365.

[176] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

[177] AIHRPH, fond Oblasni NOO za Istru, kut. 139. i 140; fond Okružni NOO Rijeke, kut. 138.

[178] HAP, fond Oblasni NOO za Istru; AIHRPH, fond Okružni NOO Rijeke, kut. 138.

[179] Mihael Sobolevski: Organizacioni razvitak i rad JNOF-a na području Opatije, *Liburnijske teme* 3, Opatija 1978, str. 69.

[180] Vidi: Okružnicu ZAVNOH-a o odvajanju sudova od izvršnih odbora NOO-a, *ZAVNOH 1944/III*, str. 417.

zadužene za održavanje javnog reda i sigurnosti na području nadležnosti kotarskih NOO-a.[181]

Sudski su odjeli ustanovili kotarske narodne sudove koji su presuđivali u građanskim i krivičnim predmetima. Tijekom lipnja 1944. god. stranke s okupiranog područja pokrenule su građansku parnicu pred Kotarskim narodnim sudom Opatije sporazumjevši se da će bez pogovora prihvatiti rješenje Kotarskog narodnog suda. Bila je to ujedno prva građanska parnica vođena pred jednim narodnim sudom u Istri.[182] Postupci kotarskih narodnih sudova u krivičnim stvarima bili su vrlo rijetki, točnije zabilježen je samo jedan slučaj presude zbog krađe živadi na području KNOO-a Lovran.[183]

Gospodarski odjeli, gospodarske i prehrambene komisije kotarskih NOO-a s uspjehom su izvršavali zadatke prehrane vojnih jedinica, vojno-pozadinskih vlasti i ustanova, političkih radnika i stanovništva. Osim sabirnih akcija koje su provodile masovne antifašističke organizacije, prehrambeni odjeli i komisije nabavljali su namirnice kupnjom u mjestima koja su bila pod kontrolom neprijateljski snaga.[184] Sredstva za kupnju prehrabenih artikala namicala su se iz kotarskih fondova Narodne fronte. Ta su se sredstva akumulirala zadržavanjem postotka realiziranih obveznica Narodnog zajma koji je prema odluci ZAVNOH-a pripadao kotarskim NOO-ima te zadržavanjem novčanih sredstava sabranih u akcijama masovnih antifašističkih organizacija.[185]

Socijalni odjeli kotarskih NOO-a dodjeljivali su redovitu novčanu pomoć siromašnim obiteljima i porodicama čiji su se hranioci nalazili u jedinicama NOVH. U ostalim slučajevima sredstva socijalne pomoći davana su na posudbu uz vrlo nisku kamatu.[186]

Iako do listopada 1944. god. nisu bili osnovani posebni prosvjetni odjeli u okviru kotarskih NOO-a, otvaranje škola s hrvatskim nastavnim jezikom odvijalo se u okviru rada na sektoru propagande. Do ofenzive njemačkih snaga krajem travnja i početkom svibnja 1944. god. radile su škole u selima: Zagrad, Veprinac, Poljane, Grahovo, Kalac i Lipa.[187] U toku ofenzive škole su prestale raditi, a zbog materijalnih šteta koje su nanijele njemačke snage, zbog uništavanja i raseljavanja čitavih sela, njihov rad nije obnovljen ni nakon ofenzive. Oživljavanje prosvjetne djelatnosti kotarskih NOO-a

---

[181] Vidi: Okružnice ZAVNOH-a o organiziranju odborskih straža i o suzbijanju šverca iz listopada 1944. godine, *ZAVNOH 1944/III*, str. 374. i 391.

[182] *ZAVNOH 1944/III*, str. 578; AIHRPH, fond KNOO Buja i Opatije, kut. 142.

[183] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

[184] Kupnju namirnica KNOO Opatije organizirao je preko trgovaca u Matuljima, a KNOO Lovrana preko župana Lovrana. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[185] KNOO Opatije realizirao je u lipnju 1944. god. obveznice Narodnog zajma u vrijednosti od 14.000 lira, a fond NF raspolagao je sa 76.098 lira. KNOO Lovrana realizirao je u lipnju obveznice u vrijednosti od 43.200 lira i 1.000 maraka, a u fondu NF bilo je prikupljeno 26.012,40 lira. Tijekom rujna NOO Lovrana realizirao je obveznice u vrijednosti od 61.000 lira. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru; AIHRPH, fond Okružni NOO Rijeke, kut. 138).

[186] KNOO Opatije dodijelio je u lipnju 1944. god. 2.364 lire pomoći postradalima u njemačkoj ofenzivi. KNOO Lovrana dao je u kolovozu 7.188 lira pomoći siromašnim porodicama i obiteljima boraca, a odobrio davanje zajma za kupnju stoke uz 3% kamata. U listopadu je socijalna komisija KNOO-a Lovrana dodijelila pomoć siromašnim stanovnicima u iznosu od 2.820 lira. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[187] HAP, fond Oblasni NOO za Istru; Tone Crnobori: Kulturno-prosvjetni rad u Liburniji za vrijeme NOB-a, *Liburnijske teme* 3, Opatija 1978, str. 92.

potaknuto je ponovno prosvjetnim savjetovanjem za okrug Rijeka održanim krajem srpnja 1944. godine.[188] Naime, na osnovi uputstava dobivenih na savjetovanju NOO-i su pristupili osnivanju prosvjetnih odjela. Do kraja listopada ti su odjeli osnovani u oba kotarska i svim općinskim NOO-ima, ali je zbog nedostatka učiteljskog kadra ponovno otvaranje škola bilo teško realizirati.[189] Na tom planu najviše je uradio Prosvjetni odjel Općinskog NOO-a Veprinac koji je uspio otvoriti pet osnovnih škola. Bile su to tzv. ambulantne škole koje su radile s reduciranim nastavnim programom.[190] Otvaranje škola u drugim općinama nije bilo moguće ostvariti, jer se učitelji upućeni s učiteljskog kursa u kotare Opatija i Lovran nisu javili KNOO-ima.[191] Međutim, prosvjetni odjeli pojedinih općinskih NOO-a uspjevali su organizirati večernje tečajeve za nepismene, koje su pohađali odrasli, a sa školskim obveznicima radili su omladinci u okviru pionirske organizacije.[192] Takvo stanje u oblasti školstva prosvjetni odjeli NOO-a na području Liburnije nisu mogli bitnije popraviti sve do konačnog oslobođenja.

8.

Operacije za konačno oslobođenje liburnijskog područja odvijale su se u sklopu završne ofenzive Jugoslavenske armije koja je u ožujku 1945. god. napadala na fronti između Drave i Jadrana.[193] Prema strateškom planu Generalštaba, jedinice Jugoslavenske armije imale su zadatak da brzim prodorom krilnih grupacija dovedu u okruženje neprijateljske snage na jugoslavenskom etničkom području.[194] Ljevokrilna grupacija, koju je činila 4. armija JA, napadala je na dijelu fronte između Kapele i Jadranskog mora.[195] U

---

[188] Savjetovanje je održano 25. VII. 1944. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru; AIHRPH, fond Okružni NOO Rijeke, kut. 138).

[189] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

[190] Takav rad škola bio je organiziran samo u općini Veprinac. Nastavu u tri osnovne škole održavao je samo jedan učitelj (Miro Rušnjak) koji je završio učiteljski kurs. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[191] HAP, fond Oblasni NOO za Istru.

[192] Tečajevi za nepismene organizirani su u kotaru Lovran, a rad kroz pionirsku organizaciju na čitavom području Liburnije, osim u obalnim mjestima te Klani i Kastvu. (HAP, fond Oblasni NOO za Istru).

[193] A. Giron: Riječka bitka, n. dj., str. 10—11. Završne operacije 4. armije JA obrađene su u brojnim historiografskim radovima. Navodimo samo najznačajnije: Petar Tomac et al.: Oslobodilački pohod na Trst Četvrte jugoslavenske armije, Beograd 1952; Antun Giron: Bitka za Rijeku, *Dometi* 3—4, Rijeka 1970, str. 89—96; Isti: Gorski kotar u zadnjoj etapi NOR-a, *Krčki zbornik* 7, Krk 1976, str. 41—48; Vitomir Grbac: Oslobođenje Hrvatskog primorja 1945. godine, *Krčki zbornik* 7, Krk 1976, str. 38—39; Uroš Kostić: Odlučujući značaj Titovih naređenja za uspjeh tršćanske operacije, *Vojnoistorijski glasnik* 2—3, Beograd 1977, str. 27—44; Isti: Oslobođenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945. Ofenziva Jugoslavenske 4. armije, Beograd 1978; Autun Giron: Oslobođenje opatijskog i lovranskog područja 1945. godine, *Liburnijske teme* 3, Opatija 1978, str. 57—63; Isti: Oslobođenje opatijskog područja 1945. godine, *Pazinski memorijal* 14, Pazin 1985, str. 63—68; Antun Giron-Petar Strčić: Riječka bitka i njeno značenje za sjedinjenje Istre i Rijeke s Federalnom Hrvatskom u Demoratskoj Federativnoj Jugoslaviji, *Pazinski memorijal* 14, Pazin 1985, str. 35—62. U navedenim radovima nema bitnijeg razmimoilaženja u faktografiji i ocjenama operacija, pa ih u sljedećim bilješkama nećemo više navoditi.

[194] A. Giron, Riječka bitka, n. dj., str. 17.

[195] Isto, str. 20—21.

skladu sa strateškim planom Generalštaba JA, ona je trebala probiti njemačku obranu između Une i Jadrana, prodrijeti na sjeverozapad do Soče, spojiti se s desnokrilnom grupacijom JA u rajonu Julijskih Alpi i Karavanki čime bi bio zatvoren obruč oko njemačkih i kvislinških snaga na jugoslavenskom teritoriju.[196] Taj je zadatak 4. armija JA izvršila u toku dviju osnovnih operacija: Ličko-primorske i Riječko-tršćanske.[197]

U Ličko-primorskoj operaciji od 20. ožujka do 17. travnja 1945. jedinice 4. armije JA razbile su njemački 15. planinski korpus, oslobodile Liku, Hrvatsko primorje i okupirani dio Gorskog kotara. Bez zadržavanja radi sređivanja i pregrupiranja svojih snaga, 4. je armija započela borbe za oslobođenje Rijeke, Istre i Slovenskog primorja u sklopu Riječko-tršćanske operacije.[198]

Pred jedinicama 4. armije JA nalazile su se snage njemačkog 97. korpusa koje su imale naređenje da po svaku cijenu spriječe prodor 4. armije u Istru i Slovensko primorje.[199] Štab 97. korpusa uradio je sve što je bilo moguće da zaustavi nadiranje snaga 4. armije JA. Pokušaj komandanta 97. korpusa da u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju s 1046. i 1048. pukom 237. divizije zaustavi ili barem uspori napredavanje 4. armije nije dao rezultate.[200] Do 21. travnja jedinice 4. armije desetkovale su te njemačke snage i izbile na rapalsku granicu na potezu od Rijeke do Snježnika.[201] Brz prodor 19, 26. i 13. divizije 4. armije omogućio je 3. brigadi 43. divizije da se neopaženo provuče kroz raspored njemačkih snaga i započne s akcijama na liburnijskom području.[202] U međuvremenu je Štab 97. korpusa privukao ne riječku frontu sve raspoložive snage zatvorivši sve pravce koji iz Gorskog kotara i rajona Sušaka vode u Istru.

Jedinice 4. armije — 19, 26. i 13. divizija — pokušale su frontalnim napadom izvršiti proboj na riječkoj fronti, no njemačke su snage, koristeći konfiguraciju terena, ranije izgrađena utvrđenja i premoć u artiljeriji, omele sve te pokušaje. Što više, one su pripremale protivnapad na desnom krilu riječke fronte, okruženje i uništenje jedinica 4. armije koje su sudjelovale u riječkoj bici.[203] U takvoj situaciji Štab 4. armije donio je odluku o obuhvatu snaga 97. korpusa. Prema planu 20. je divizija trebala izvršiti obuhvat na desnom, 9. divizija i Kvarnerski odred mornaričke pješadije na lijevom krilu riječke fronte, dok je snažnim frontalnim napadima trebalo i dalje vezati glavninu njemačkih snaga uz rapalsku granicu.[204]

Deveta divizija i Kvarnerski odred mornaričke pješadije nalazili su se na otoku Cresu. Njima je naređeno da se uz pomoć i podršku brodova Kvarnerskog pomorskog sastava Jugoslavenske mornarice prebace na područje Liburnije i, prodirući na sjeveroistok, udare u leđa riječkoj grupaciji 97. korpusa.[205]

---

[196] Isto, str. 17.
[197] Isto, str. 21.
[198] Isto, str. 24—33.
[199] Isto, str. 37.
[200] Isto.
[201] Isto, str. 40—55.
[202] Isto, str. 55.
[203] Isto, str. 59.
[204] Isto, str. 59—65.
[205] Zbornik, XI, 4, str. 643.

Prebacivanje jedinica 4. armije na liburnijsku obalu započelo je 24. travnja 1945. godine.[206] Prethodno su patrolni čamci Kvarnerskog pomorskog sastava izvršili dragiranje rute između rta Jablanca na Cresu i Brseča na liburnijskoj obali.[207] Noću 24/25. travnja brodovima Kvarnerskog pomorskog sastava prebačen je iz uvale Beli na otoku Cresu u Brseč 1. bataljon 2. brigade 9. divizije sa zadatkom da uspostavi mostobran i osigura iskrcavanje ostalih dijelova 9. divizije.[208] Bataljon 2. brigade koji je iskrcan kao osiguranje nije došao u kontakt s neprijateljem, ali je uspio uspostaviti vezu s dijelovima 3. brigade 43. divizije na sektoru Učke.[209] Sljedeće noći na liburnijsko područje prebačena je čitava 2. brigada i dva bataljona 4. brigade 9. divizije.[210] Noću 26/27. travnja u Mošćeničkoj Dragi iskrcani su 3. brigada i artiljerijski divizion 9. divizije, a u toku 28. i 29. travnja iskrcani su kraj Brseča 1. i 4, a u Lovranu 2. bataljon Kvarnerskog odreda mornaričke pješadije.[211] Time je bilo završeno prebacivanje borbenih dijelova tih jedinica na liburnijsku obalu. Prebacivanje materijala, komore i dr. nastavljeno je i dalje. Brodovi Kvarneskog pomorskog sastava prebacili su na područje Liburnije 10.170 boraca, 25 motornih vozila, četiri tenka, dva oklopna automobila, 600 kola, 1.620 konja te 1.350 tona municije i drugog materijala.[212]

Prevoženje i iskrcavanje jedinica 4. armije na liburnijsku obalu provedno je bez većih teškoća. Jedina prepreka bio je nedostatak brodskog prostora i povremena vatra njemačkih baterija s položaja u Ičićima.[213] Štab 97. korpusa, naime, nije računao s mogućnošću iskrcavanja jačih snaga 4. armije u Istri. Pred desant 9. divizije jače njemačke snage zaposjele su obalni pojas od Voloskog do Ičića, a samo su slabe snage bile raspoređene u Iki, Lovranu i Medveji.[214] Plovne jedinice njemačke mornarice povukle su se prema Puli i Trstu miniravši prethodno Vela vrata bez ikakvog sistema. Komandant njemačkog 1114. obalskog divizona obavijestio je svoje pretpostavljene o iskrcavanju snaga 9. dvizije, ali su oni to smatrali beznačajnom diverzijom.[215] Naime, Štab 97. korpusa bio je uvjeren da se raspoloživim brodskim prostorom Jugoslavenske mornarice kroz minirana Vela vrata u Istru ne mogu prebaciti značajnije snage 4. armije. Međutim, kad su se cijela 9. divizija i Kvarnerski odred mornaričke pješadije pojavili na obali Liburnije, Štab 97. korpusa bio je potpuno zatečen. On je, istina, na taj prostor uputio snage koje je smio odvojiti ne ugrožavajući svoj položaj na riječkoj fronti. Bilo je to oko 3.200 vojnika iz sastava 237. divizije i Borbene grupe »Reindal«.[216] Te su njemačke jedinice bile dobro naoružane i raspola-

[206] Isto; Zbornik, VIII, 3, str. 178.
[207] Isto.
[208] Zbornik, XI, 4, str. 645.
[209] Isto, str. 604. i 645.
[210] Isto, str. 645.
[211] Isto; Zbornik, VIII, 3, str. 588.
[212] Zbornik, VIII, 3, str. 579.
[213] Isto; Zbornik, XI, 4, str. 645.
[214] Krajem 1944. god. Štab njemačkog admirala Jadrana u Voloskom i pozadinske ustanove raspolagale su s 1.130 vojnika. (J. Vasiljević: Sukobi nemačkih i partizanskih ,n. d., str. 37). Međutim, Izviđački vod 9. divizije utvrdio je nakon iskrcavanja u Brseču da obalu od Ike do Opatije drži 700 njemačkih vojnika, s jačom posadom u Sv. Nedjelji i baterijom topova u Ičićima. (A. Giron-P. Strčić: Riječka bitka i njeno značenje, n. dj., str. 51).
[215] A. Giron: Oslobođenje opatijskog i Lovranskog područja, n. dj., str. 59.
[216] Zbornik, XI, 4, str. 643.

gale su velikim brojem artiljerijskih oruđa. Međutim, te su snage stigle prekasno da bi onemogućile desant, a bile su preslabe da bi spriječile prodor 9. divizije na sjeveroistok.

Odluka Štaba 9. divizije da krene odmah u napad ne čekajući iskrcavanje svih raspoloživih snaga bila je potpuno ispravna. Već 26. travnja krenuli su 2. brigada i dva bataljona 4. brigade u ofenzivu. Druga brigade je napala njemačke posade u Medveji, Lovranu i Ičićima. U toku dana oslobođeni su Medveja i Lovran, dok Ičiće, gdje su se njemačke snage utvrdile i uporno branile, dijelovi 2. brigade nisu uspjeli zaposjesti. Istovremeno su dva bataljona 4. brigade potpuno očistila prostor od Mošćenica do Sv. Nedjelje. Bočno osiguranje jedinicama 9. divizije tog je dana vršio jedan bataljon 3. brigade 43. divizije koji se nalazio u rajonu sela Vela Učka.[217]

Sljedećeg dana krenula je u napad i 3. brigada 9. divizije, koja se u toku noći iskrcala u Mošćeničkoj Dragi. Jedan bataljon upućen je u pravcu Male Učke radi osiguranja glavnog pravca nastupanja. Prilikom izbijanja pred selo taj se bataljon sukobio s dijelovima 499. bataljona 188. divizije i dijelovima 1047. puka 237. divizije koji su se iz Pule preko Vranja prebacivali na riječku frontu. Bataljon 3. brigade uspio je odbaciti dio ovih njemačkih snaga prema Vranju, a dio koji se utvrdio u kućama Vele Učke bio je potpuno uništen. Nakon odbacivanja te njemačke grupacije iz rajona Vele i Male Učke, 3. brigada 9. divizije nastavila je nastupanje prometnicom od Vele Učke prema Veprincu, Zagradu, Rukavcu i Voloskom. U svom nastupanju brigada je zaposjela Puharska i Veprinac, osim crkve u kojoj se utvrdila i uporno branila jedna manja njemačka grupacija. To je neprijateljsko uporište ostavljeno pod blokadom, a glavnina 3. brigade nastavila je nastupati i pod borbom izbila na liniju Bregi—Zagrad.[218]

Na desnom krilu 3. brigade, uz samu obalu, nastupala je 2. brigada 9. divizije koja je u toku dana ponovno napala njemačko uporište u Ičićima. Ni u ponovljenom napadu brigada nije uspjela likvidirati njemačku posadu, pa su Ičići blokirani, a glavnina snaga 2. brigade upućena je prema Opatiji. U Opatiji su njemačke snage pružale jak otpor pa je 2. brigada do noći uspjela zaposjesti samo dio grada.[219]

Četvrta brigada 9. divizije, koja je osiguravala napad 2. i 3. brigade od pravca Pule, zaposjela je tog dana Sv. Nedjelju i Strmac, a sljedećeg dana Labin i Rašu osujetivši razaranje ugljenokopa koje su pripremale njemačke jedinice.[220]

U jutro 28. travnja 2. brigada je nastavila frontalni napad na Opatiju koji je podržavala 3. brigada bočnim manevrom. U toku dana oslobođena je Opatija, dio Voloskog i Rukavca. Istog dana likvidirano je i njemačko uporište u crkvi na Veprincu, a do noći i njemačka posada u Ičićima. Do noći tog dana jedinice 9. divizije nalazile su se na liniji: Volosko—Pobri—Frančići—Rukavac, a jedna četa 3. brigade izbila je na glavnu prometnicu Rijeka—Trst sjeverno od Matulja.[221]

U takvu rasporedu jedinice je zatekla nova zapovijed Štaba 9. divizije, prema kojoj je glavnina snaga trebala krenuti u pravcu Trsta, s tim da 3.

---

[217] Isto, str. 604. i 645.
[218] Isto, str. 645—646.
[219] Isto.
[220] Isto.
[221] Isto, str. 647.

brigada izvrši koncentraciju na prostoru Vele i Male Učke, a 4. brigada u Šušnjevici. Do dolaska 2. bataljona Kvarnerskog odreda koji se iskrcao u Lovranu, na liniji Volosko—Rukavac ostala je samo 2. brigada 9. divizije.[222]

U jutro 29. travnja 3. i 4. brigada započele su energično nastupati pravcem Buzet—Trst. Istovremeno je 2. brigada napala njemačke snage na liniji sjeverni dio Voloskog—Rukavac. Poslije kratke i žestoke borbe oslobođen je Rukavac. Nakon toga jedinice 2. brigade napale su željezničku stanicu Matulje koju su njemačke snage uporno branile prelazeći u kontranapade radi odbacivanja 2. brigade i osiguravanja saobraćaja na prometnici Rijeka—Trst. Ta je prometnica 29. travnja bila još jedini mogući pravac izvlačenja glavnine 97. korpusa iz okruženja, pa je angažiranje znatnih njemačkih snaga na tom dijelu fronte potpuno razumljivo.[223]

Noću između 30. travnja i 1. svibnja na lijevo krilo 2. brigade stigao je 2. bataljon Kvarnerskog odreda koji je zaposjeo položaje Vedež, k. 706 i k. 784. U međuvremenu su 9. i 20. divizija vodile ulične borbe u Trstu, a jedinice 9. korpusa zaposjele su Goricu, Tržič (Monfalcone) i izbile na Soču. Uporna obrana 97. korpusa na rapalskoj granici postala je tako bespredmetna. Njegove snage pripremale su se za povlačenje pravcem: Rupa—Ilirska Bistrica—Ljubljana—Austrija. Radi osiguranja tog pravca, snage 97. korpusa izvršile su u toku 2. svibnja napad na položaje 2. brigade 9. divizije i Kvarnerskog odreda. Iz istog je razloga 97. korpus uporno branio svoje položaje u Lipi pred 12. brigadom 26. divizije. U tim borbama njemačke su snage postigle trenutačan uspjeh. Uspjele su odbaciti 2. brigadu 9. divizije i Kvarnerski odred s dostignutih položaja, a u borbi za Lipu »pancerfaustima« uništiti tri tenka iz sastava 1. tenkovske brigade 4. armije.[224]

U noći 2/3. svibnja 2. bataljon Kvarnerskog odreda i 2. brigada 9. divizije prešli su u protivnapad. Kvarnerski odred je uspio odbaciti njemačke snage i potisnuti sve do prometnice kroz Jurdane. Istovremeno je 2. brigada izvršila napad na liniji k. 320—Matulje—sjeverni dio Voloskog. U toku dana njemačke su snage odbačene do Matulja, gdje su pružile žilav otpor. Najjači otpor pružala je grupa utvrđena u školskoj zgradi. Nakon likvidacije tog uporišta, njemačke su se snage povlačile pravcem Matulje—Mučići—Permani—Rupa.[225]

Poslije oslobođenja Matulja 2. brigada 9. divizije uspostavila je kontakt s 14. brigadom 19. divizije koja je pravcem Rijeka—Rupa gonila njemačku riječku grupaciju u povlačenju. U toku 4. i 5. svibnja 2. je brigada nastupala pravcem Veli Brgud—Žejane—Vele Mune—Starad uništavajući pri tom manje grupe njemačkih vojnika koje su se tim pravcem nastojale izvući iz okruženja. U toku 6. svibnja 2. brigada zaposjela je Pasjak i došla u kontakt sa 6. brigadom 19. divizije, koja je tog dana nakon ogorčene borbe izbacila njemačke snage iz Lipe. Sljedećeg dana obustavljene su operacije jedinica 4. armije na liburnijskom području, jer je njemački 97. korpus položio oružje.[226] Time je ujedno i okončan oslobodilački rat na području Liburnije, ali će diplomatska borba za međunarodno priznanje njenog sjedinjenja s državom matičnog naroda potrajati sve do 1947. godine.

---

[222] Isto.
[223] Isto, str. 650; A. Giron: Riječka bitka, n. dj., str. 67.
[224] Zbornik, VIII, 3, str. 588—589; Zbornik, XI, 4, str. 650. i 667.
[225] Zbornik, XI, 4, str. 650.
[226] Isto, str. 650. i 761; A. Giron: Riječka bitka, n. dj., str. 82.

POPIS KRATICA

AFŽ	— Antifašistička fronta žena
AIHRPH	— Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske
AVNOJ	— Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CK KPH	— Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske
CLN	— Comitato di Liberazione Nazionale (Odbor za nacionalno oslobođenje Italije)
GL	— »Giustizia e Libertà« (pokret »Pravda i sloboda«)
GNOO	— Gradski narodnooslobodilački odbor
HAP	— Historijski arhiv Pazin
HAR	— Historijski arhiv Rijeka
JA	— Jugoslavenska armija
JAZU	— Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
JNOF	— Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta
KK KPH	— Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske
KK SKOJ-a	— Kotarski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
KNOO	— Kotarski narodnooslobodilački odbor
KPH	— Komunistička partija Hrvatske
KPJ	— Komunistička partija Jugoslavije
MK KP	— Mjesni komitet Komunističke partije
MK KPH	— Mjesni komitet Komunističke partije Hrvatske
MNR	— Muzej narodne revolucije Rijeka
NDH	— Nezavisna Država Hrvatska
NF	— Narodna fronta
NOB	— Narodnooslobodilačka borba
NOF	— Narodnooslobodilačka fronta
NOO	— Narodnooslobodilački odbor
NOP	— Narodnooslobodilački pokret
NOP (odred)	— Narodnooslobodilački partizanski odred
NOR	— Narodnooslobodilački rat
NOVH	— Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske
NOV i PO	— Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi
NOVJ	— Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
OF	— Osvobodilna fronta
OK KPH	— Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske
ONOO	— Okružni narodnooslobodilački odbor
PCI	— Il Partito comunista d'Italia (Komunistička stranka Italije)
PSI	— Il Partito socialista italiano (Talijanska socijalistička stranka)
SKOJ	— Savez komunističke omladine Jugoslavije
USAOH	— Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
ZAVNOH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

Antun Giron

THE DEVELOPMENT OF THE PEOPLES' LIBERATION MOVEMENT AND THE SOCIALIST REVOLUTION IN THE REGION OF LIBURNIA

Summary

As a constituent part of Istria, Liburnia found itself after WWI within the border of the Kingdom of Italy. For that reason, the development of the Peoples' Liberation Movement (Narodnooslobodilački Pokret: NOP) in this region has the general characteristics of the NOP and the the Socialist Revolution in greater Istria, but with some particular conditions due to its historical development and geopolitical position. That is to say, the Croatian majority population of Liburnia retained its national identity regardless of class affiliation. This fact, and awareness of the state of affairs in the Kingdom of Yugoslavia were factors wich sped up the inclusion of Liburnia into the NOP of the peoples of Yugoslavia.

In the region of Liburnia, work had already begun towards forming the Communist Party of Croatia (KPH) organization in 1941, and in the beginning of 1942, the local committee of the KPH and the NOP organization was established. The first Istrian Partisan Company was operating in this region in the second half of 1942. The first newspapers of the new Peoples' Government were established in villages by September 1943. At that time, the NOP in Istria became a significant political force with a separate KPH and regional NOP Committee administration for Istria.

After the fall of Italy, the newly established Istrian Partisan units freed all of Istria. Then the National Antifacistic Council of the Peoples' Liberation of Croatia (ZAVNOH) the temporary regional NOP Committee carried the resolution to unite Istria with Croatia in a democratic Federation of Yugoslavia. In the beginning of October 1943, German forces shattered Istrian brigades and squads and occupied Istria, which fell into the »Adriatic Littoral« operative zone. Already by the end of 1943, however, the Partisan forces were reappearing in Istria. The first company arose in the area of Liburnia and by the end of the year in this area, the 1st, 7th and 9th and the 1st Kastavian Partisan Companies were operating. By the end of March 1944, the 1st Istrian Brigade and the 1st Squad had reappeard in the Liburnia region. These units jeopardized strategically important crossroads on the Rijeka—Trieste and the Rijeka—Ljubljana traffic routes, and attempted to destroy their operative zone command. The German forces' offensives did not have the results anticipated on the army plan. Therefore, German units in the region of Liburnia arrested and hanged inhabitants, forcibly evacuated the population and burned and pillaged entire villages. Through this, however, they did not succeed in reducing the pressure of the Partisan forces in this strategically important region.

While the Istrian Partisan units were gathering force, the numerous organizations of the KPH, the United Communist Youth of Yugoslavia (SKOJ), the United Antifacistic Youth of Croatia (USAOH) and the Antifacistic Women (AFŽ) were also being strengthened and reinforced. Until 1944, Liburnia had formed part of the Buzet district, and from that time to the end of the war it became part of the Rijeka district. The district KPH committees of Lovran and Opatija carried out the administration of the party work in this area. As well as the district Party management, the district management of the SKOJ, the USAOH and the AFŽ were also active. At the end of 1944 and beginning of 1945, the district committee of the Yugoslav Peoples' Liberation Front (JNOF) was established, which carried out the political functions of the NOP. The NOP Committee connected in a system of the rural to the district NOP Committees illegally took over the civilian government in the region of Liburnia. On the basis of instructions from the ZAVNOH, the district NOP Commitees of Lovran and Opatija organized house hold life, educational work and social care, and introduced laws and court decisions which the inhabitants respected and carried out. Thus even during the German occupation, a new foundation was established with a revolutionary government.

At the end of April 1945, the forces of the 9th Division and the Kvarner Marines from the 4th Yugoslav Army landed on the Liburnian coast. By the 3rd of May they had completely defeated the German forces and liberated the entire region of Liburnia.